

Witold Bagiński<https://orcid.org/0000-0003-4000-6813>

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

SLUŻBA SZYFROWA MBP W LATACH 1945–1954

Organizacja i działalność służby szyfrowej należą do najmniej zbadanych fragmentów historii organów bezpieczeństwa Polski „ludowej”. Liczba publikacji poświęconych zajmującemu się tą problematyką Biuru „A” MSW i jego poprzednikom w ramach MBP i KdsBP jest bardzo mała. Jedynymi osobami, które napisały artykuły na ten temat, są Jan Bury i Paweł Piotrowski¹. Oprócz tekstów ich autorstwa w literaturze przedmiotu znaleźć można jedynie drobne wzmianki o tym, kto kierował biurem i czym się ono zajmowało². Dostępne są internetowe publikacje dotyczące zbudowanego przez specjalistów z MSW urządzenia szyfrującego Dudek³. Powstały również trzy niewydane jeszcze biogramy oficerów kierujących pionem szyfrów MBP, autorstwa Piotra Chmielowca i Antoniego Zielińskiego. Zostaną one opublikowane w kolejnym tomie słownika biograficznego *Leksykon bezpieki. Kadra*

¹ J. Bury, *From the Archives: Inside a Cold War Crypto Cell. Polish Cipher Bureau in the 1980s*, „Cryptologia” 2008, t. 32, nr 4, s. 351–367; *idem*, *Polish Cold War Codebreaking of 1959–1989: A Preliminary Assessment*, „Cryptologia” 2012, t. 36, nr 4, s. 341–379; *idem*, *Deszyfraz w organach bezpieczeństwa państwa Polski Ludowej [w:] Służby wywiadowcze jako narzędzie realizacji polityki państwa w XX wieku. Wybrane zagadnienia*, red. L. Pawlikowicz, R. Zapart, Rzeszów 2014, s. 50–74; P. Piotrowski, *Z kryptologii Służby Bezpieczeństwa korzystała nawet NRD-owska Stasi*, <https://cyberdefence24.pl/z-kryptologii-sluzby-bezpieczenstwa-korzystala-nawet-nrd-owska-stasi>, dostęp 17 II 2023 r.

² Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), 01521/2995, „Służba Bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944–1978. Centrala”, t. 1, Warszawa 1978; *Ludzie bezpieki w walce z Narodem i Kościołem. Służba Bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944–1978 – Centrala*, red. M. Piotrowski, Lublin 2000; I. Hałagida, *Prowokacja „Zenona”*. Geneza, przebieg i skutki operacji MBP o kryptonimie „C-1” przeciwko banderowskiej frakcji OUN i wywiadowi brytyjskiemu (1950–1954), Warszawa 2005; *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: 1944–1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005; *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 2: 1956–1975, red. P. Piotrowski, Warszawa 2006; *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 3: 1975–1990, red. P. Piotrowski, Warszawa 2008; A. Friszke, *Tymczasowa Komisja Koordynacyjna NSZZ „Solidarność” (1982–1987)* [w:] *Solidarność podziemna 1981–1989*, red. *idem*, Warszawa 2006, s. 155; S. Hermański, A. Jusupović, T. Wróblewski, *Cywilne organy bezpieczeństwa państwa 1956–1990* [w:] *Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990). Zbiór studiów*, red. A. Jusupović, R. Leśkiewicz, Warszawa 2013, s. 113.

³ *vigila semper, DUDEK – polskie urządzenie szyfrujące z lat 60-tych*, 19 XII 2015 r., <https://www.zawszczujni.pl/2015/12/dudek-polskie-urzadzenie-szyfrujace-z.html>, dostęp 17 II 2023 r.; A. Tarnowski, *TgS-1 DUDEK – najsłynniejsze urządzenie szyfrujące w historii polskiej kryptologii*, <https://www.dobreprogramy.pl/@antar/tgs-dudek-najsłynniejsze-urządzenie-szyfrujace-w-historii-polskiej-kryptologii, blog, 79471>, dostęp 17 II 2023 r.

*kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956*⁴. Problematyka szyfrów w kontekście działań wywiadu i placówek zagranicznych została natomiast przedstawiona w publikacji autora niniejszego tekstu⁵.

Celem artykułu jest nie tylko uzupełnienie istniejących deficytów w literaturze przedmiotu, lecz także zebranie rozproszonych informacji o organizacji, systemie pracy i osiągnięciach służby szyfrowej MBP. Ramy czasowe jej funkcjonowania obejmują okres od lutego 1945 do grudnia 1954 r., co implikuje chronologię przyjętą w tekście. Ze względu na specyfikę pracy pionu szyfrów zostały poruszone kwestie związane zarówno z odpowiedzialnym za te kwestie wydziałem, a następnie biurem centrali resortu, jak i z jego strukturami na poziomie województw i powiatów.

Osobną część tekstu stanowią rozważania dotyczące szczególnej roli służby szyfrowej w systemie organów bezpieczeństwa Polski „ludowej”. Scharakteryzowanie jej działalności może się okazać istotne również przy analizowaniu wpływów służb sowieckich na aparat represji Polski „ludowej” oraz stanowić punkt wyjścia do dalszych badań nad funkcjonowaniem Biura „A” KdsBP/MSW po roku 1954.

Artykuł nie aspiruje do pełnego opisu działalności służby szyfrowej we wszystkich jej aspektach. Przede wszystkim w sposób świadomy została w nim pominięta strona techniczna pracy szyfrowej, która w większym stopniu stanowi obszar badawczy kryptologii niż historii. Przedstawienie tych kwestii utrudnia nieduża ilość miarodajnej dokumentacji archiwalnej z tego obszaru. Zainteresowanych tymi zagadnieniami można jednak odesłać do najstarszych skryptów szkoleniowych, będących cennym świadectwem czasów, w których powstały⁶.

Baza źródłowa odnosząca się do organizacji i funkcjonowania pionu szyfrów w strukturach MBP nie jest kompletna, zachowały się jednak prawie wszystkie akta osobowe funkcjonariuszy oraz pracowników służby zagranicznej zajmujących się tą problematyką. Brakuje natomiast znacznej liczby przepisów dotyczących organizowania pracy szyfrowej i materiałów administracyjnych z nią związanych. Cenne informacje zawierają teczkę odnoszące się do dekryptażu korespondencji zachodnich placówek w PRL i niektórych organizacji podziemnych w kraju. Duże znaczenie mają także dokumenty sprawozdawcze z okresu stalinowskiego, które do 2018 r. znajdowały się w tzw. zbiorze zastrzeżonym IPN. Aż trudno uwierzyć, że przez tak długi czas ABW uznawała za zasadne traktowanie ich jako materiałów istotnych dla bezpieczeństwa państwa o klauzuli „ściśle tajne”. Jeszcze bardziej zaskakuje, że w taki sam sposób podchodzono do dokumentacji dotyczącej współpracy Biura „A”

⁴ P. Chmielowiec, „Szarow Eugeniusz”; *idem*, „Wojtkiewicz Inocenty”; A. Zieliński, „Boński Antoni” (maszynopisy w zbiorach autora).

⁵ W. Bagiński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 1, Warszawa 2017, s. 401–403.

⁶ AIPN, 1283/3, Ogólne wiadomości o szyfrach (na podstawie pracy Hansa Grossa pt. „Handbuch des Untersuchungsrichters”, Graz 1899), b.d.; AIPN, 1283/56, Konspekty szkolenia zawodowego z deszyfrażu z lat 1954–1955; AIPN, 1283/57, Konspekty do szkolenia zawodowego z 1955 r.; AIPN, 1283/58, Jerzy Davison, „Konspekty szkolenia zawodowego. Matematyka”, cz. 1, wrzesień 1956 r.; AIPN, 1283/60, O szyfrach i znaczeniu deszyfrażu w pracy operacyjnej, grudzień 1957 r.

MSW ze służbami sowieckimi. Warto również zauważyć, że brakuje wielu kluczowych dokumentów dotyczących pionu szyfrowego MSZ. Trudno powiedzieć, czy zostały one zniszczone, czy też – mimo upływu tak wielu lat – Departament Łączności nadal nie przekazał ich do zasobu AMSZ.

Utworzenie pionu szyfrów w strukturach MBP

Do głównych jednostek pomocniczych UB i SB zaliczała się służba szyfrowa. Jej działalność była niezbędna do prawidłowego funkcjonowania nie tylko aparatu bezpieczeństwa, lecz także wielu innych instytucji i agend państwowych. Dzięki stosowaniu szyfrów i łączności utajonej przesyłane informacje mogły pozostać tajne, nawet w wypadku zdobycia dostępu do nich przez osoby niepowołane. Wieloletni szef pionu szyfrów resortu Antoni Boński tłumaczył: „[...] organy państwowe, a szczególnie wojsko, bezpieczeństwo, milicja, Ministerstwo Spraw Zagranicznych oraz inne mogące powstać organy państwowe z racji charakteru swojej pracy mają lub mogą mieć tajne instrukcje, informacje często o znaczeniu państwowym, które trzeba przysyłać do swoich placówek w terenie i odwrotnie. Aby takie wiadomości nie mogły być wykorzystywane przez przeciwnika ze szkodą dla państwa, należy je utajniać przez zaszyfrowanie lub zakodowanie”⁷.

Początki pionu szyfrów w strukturach MBP sięgają lutego 1945 r., kiedy to rozpoczęto specjalistyczne przeszkolenie dla jego przyszłych pracowników. Kurs Specjalny odbył się w Szkole Oficerów Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie. Jego kierownikiem był kpt. Michał Szachołow – sowiecki oficer, oddelegowany do UB w charakterze doradcy-instruktora. W szkoleniu uczestniczyło co najmniej 70 – w większości młodych – ludzi, z których część dołączyła już w trakcie trwania kursu. Większość stanowiły osoby ściągnięte do służby w organach bezpieczeństwa przez WUBP w Białymstoku, Kielcach, Lublinie, Łodzi i Rzeszowie. Tylko niektórzy z nich byli w tym momencie funkcjonariuszami UB, pozostali nie mieli dotąd żadnych związków z resortem. Co istotne, w większości wypadków nie mogli się pochwalić nawet średnim wykształceniem ani umiejętnościami, które można by uznać za przydatne w pracy szyfrowej. Część, jak np. grupa łódzka, została wybrana przez Zarząd Wojewódzki ZWM spośród aktywistów tej organizacji. Oprócz tego do grupy szkoleniowej dołączono kilku ówczesnych słuchaczy Szkoły Oficerów BP w Lublinie i żołnierzy przekazanych do MBP przez Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy WP. Na uwagę zasługuje, iż wśród uczestników Kursu Specjalnego była spora grupa kobiet. Pierwszy kurs skończył się w połowie marca, po czym ośrodek szkoleniowy został przeniesiony do Łodzi⁸.

⁷ AIPN, 2241/275, Relacja Antoniego Bońskiego, 19 II 1986 r., k. 65.

⁸ AIPN, 0990/2, t. 1, Rozkaz personalny nr 23, 30 I 1945 r., k. 72; *ibidem*, Rozkaz personalny nr 24, 1 II 1945 r., k. 73; *ibidem*, Rozkaz personalny nr 32, 8 II 1945 r., k. 89; *ibidem*, Rozkaz personalny nr 36, 14 II

Tylko część absolwentów Kursu Specjalnego zasilila służbę szyfrową centrali resortu. Duża grupa została skierowana do dyspozycji tworzących się organów terenowych bezpieki. W tym czasie w wojewódzkich i powiatowych UBP, pod kierownictwem kpt. Szachołowa, były organizowane punkty szyfrowe, określane ówczasnie mianem „szyfrpunktów”. Pierwsza grupa tych, których pozostawiono w centrali ministerstwa, została pod koniec marca przeniesiona na etat Departamentu II MBP. Jednostka ta istniała od nieco ponad miesiąca i była przewidziana jako główne zaplecze organizacyjne dla pionu operacyjnego resortu. Jej struktura wewnętrzna nie była jeszcze w pełni skryształizowana. Początkowo problematyka szyfrów wchodziła w kompetencje Wydziału II, który w marcu 1945 r. zaczęto określać Wydziałem Specjalnym. Jego pierwszym kierownikiem był Michał Szachołow, ale nie został on formalnie przyjęty do służby w MBP. Funkcjonariuszy pionu szyfrów określano w tym czasie mianem „pracowników specjalnych” lub „specpracowników”. W ten sam sposób nazywano też funkcjonariuszy zajmujących się łącznością szyfrową⁹.

Podstawowym zadaniem służby szyfrowej MBP było utrzymywanie łączności ze wszystkimi jednostkami organizacyjnymi podległymi kierownictwu tego resortu. Do przesyłania depesz szyfrowych byli upoważnieni pracownicy szczebla kierowniczego: w ministerstwie – dyrektorzy samodzielnych jednostek organizacyjnych i ich zastępcy, w WUBP – szef i jego zastępca, w PUBP szef, a pod jego nieobecność – zastępca. Zgodnie z obowiązującymi zasadami stanowiły one dokumenty tajne. Z tego powodu adresaci byli zobowiązani do zwrócenia ich do pionu szyfrowego w ciągu 48 godzin. Przekazanie i odbiór depesz były odnotowywane w książkach doręczeń i na nich samych. Aby nie dopuścić do ujawnienia klucza szyfrowego, nie wolno było przepisywać przesyłanych treści słowo w słowo. Dozwolone było jedynie robienie parafraz, czyli streszczenie ich treści innymi słowami. Wszelkie notatki i brudnopisy depesz należało niezwłocznie niszczyć przez spalenie¹⁰.

Rozwój Wydziału Specjalnego nabrał tempa wiosną 1945 r. 18 kwietnia stanowisko jego kierownika objął kpt. Eugeniusz Szarow. Oficer ten został skierowany do MBP ze wspierającego komunistyczne podziemie Polskiego Sztabu Partyzanckiego. Na jego zastępcę wyznaczono ppor. Inocentego Wojtkiewicza, który już wcześniej zarządzał wydziałem pod nieobecność kpt. Szachołowa. W tym czasie służyło w nim

1945 r., k. 95; *ibidem*, Rozkaz personalny nr 38, 18 II 1945 r., k. 99; AIPN, 0193/2161, Akta osobowe Pelagii Hutor, Skierowanie, 10 II 1945 r., k. 10; K. Lesiakowski, *Centralna Szkoła Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1945–1947*, Łódź 2017, s. 31, 43.

⁹ AIPN, 0990/2, t. 1, Rozkaz personalny nr 54, 31 III 1945 r., k. 134; AIPN, 0193/578, Akta osobowe Marii Klimaczenko, Pismo kierownika Wydziału Specjalnego do kierownika Wydziału Personalnego MBP, 31 III 1945 r., k. 7; AIPN, 1572/3293, Spis pracowników Wydziału Specjalnego, zajmujących stanowiska oficerskie, b.d., k. 20; AIPN, 2241/275, Relacja Antoniego Bońskiego, 19 II 1986 r., k. 66.

¹⁰ AIPN, 0326/14, Pismo okólne, 4 III 1947 r., k. 5; AIPN, 1572/51, Instrukcja o posługiwaniu się szyfrem, urządzeniu szyfrpunktu i przeprowadzaniu kontroli, 8 VII 1947 r., k. 78–79; AIPN, 1572/607, Instrukcja nr 01/50, 13 III 1950 r., k. 1; AIPN, 1572/800, Instrukcja nr 2/52 o pracy szyfrowej w urzędach bezpieczeństwa publicznego, 29 IV 1952 r., k. 32–35.

ok. 20 funkcjonariuszy, do drugiej połowy maja liczba ta wzrosła do prawie 30. Nowi pracownicy byli szkoleni przez absolwentów Kursu Specjalnego, którzy mimo krótkiego stażu zostali nauczycielami swoich kolegów. W tym czasie jednostka już działała, o czym świadczy wyodrębnienie w jej strukturze stanowisk kierowników zmiany¹¹.

Potwierdzenie tego, że cały model pracy pionu szyfrów MBP był wzorowany na rozwiązaniach sowieckich, można znaleźć w dokumencie Biura „A” MSW z lat siedemdziesiątych, podsumowującym dotychczasowe współdziałanie obu służb. Odnotowano w nim: „W styczniu i lutym 1945 r. towarzysze radzieccy udzielili pomocy w zorganizowaniu służby szyfrowej dla organów bezpieczeństwa publicznego oraz w marcu 1947 r. dla Wojska Polskiego poprzez ustalanie zasad organizacji, udzielanie pomocy w opracowaniu przepisów organizacyjno-technicznych, wyszkolenie szyfrantów oraz wyposażenie służby szyfrowej w dokumenty szyfrów ręcznych. W okresie od 1945 do 1956 r. przebywający w Polsce radzieccy specjaliści (kryptografowie) pomagali w opracowaniu systemów szyfrów i kodów dla potrzeb państwa oraz wyszkolili pierwszych specjalistów analizy kryptograficznej”¹².

Pierwszy etat Departamentu II MBP został zatwierdzony przez ministra Stanisława Radkiewicza 22 czerwca 1945 r. Zgodnie z przyjętymi założeniami każdy segment tej jednostki specjalizował się w innych zagadnieniach. Wydział I prowadził kartoteki i ewidencję operacyjną, Wydział II zajmował się techniką specjalną, Wydział III łącznością, a w ramach Wydziału V działała Poczta Specjalna. Oprócz tego istniały jeszcze Wydział Zaopatrzenia Technicznego, Sekcja Ekonomiczna, Sekcja Specjalna oraz drukarnia. Zgodnie z nowym układem organizacyjnym Wydział Specjalny był od tej pory Wydziałem IV. Choć w etacie nazwano go „Szyfrowalnym”, nazwa ta nie przyjęła się i określano go Wydziałem Szyfrowym lub starą nazwą. Jego strukturę tworzyły kierownictwo i dwie sekcje, przy czym w dokumencie nie sprecyzowano, jakie będą ich kompetencje. Prawdopodobnie pierwsza z nich odpowiadała za szkolenie i przeprowadzanie inspekcji szyfrpunktów w terenie. Drugą, zajmującą się całodobowym utrzymywaniem łączności szyfrowej, podzielono na dwie grupy, pracujące w trybie zmianowym. W etacie Wydziału IV przewidziano łącznie 38 stanowisk oficerskich, 1 podoficerskie i 8 cywilnych. Podczas reorganizacji z 1 kwietnia 1946 r. ich liczba została zmniejszona do 26 stanowisk wojskowych i 3 cywilnych¹³.

Warunki służby w Wydziale Specjalnym były trudne, o czym świadczy m.in. relacja wieloletniej pracownicy pionu szyfrów Marii Rodzko: „Początek mojej pracy

¹¹ AIPN, 1572/3293, Spis pracowników Wydziału Szyfrowego, 1 III 1945 r., k. 56; *ibidem*, Spis pracowników Wydziału Specjalnego, b.d., k. 102; *ibidem*, Wykaz pracowników Wydziału Specjalnego, 20 V 1945 r., k. 167; AIPN, 0990/2, t. 1, Rozkaz personalny nr 37, 17 II 1945 r., k. 97; *ibidem*, Rozkaz personalny nr 87, 12 V 1945 r., k. 194; *ibidem*, Rozkaz personalny nr 120, 13 VI 1945 r., k. 249; AIPN, 2241/275, Relacja Antoniego Bońskiego, 19 II 1986 r., k. 66.

¹² AIPN, 3405/311, Notatka służbowa w sprawie współpracy Biura „A” MSW ze służbą szyfrową i służbą dekrypcji KBP przy RM ZSRS, 17 VII 1976 r., k. 206.

¹³ AIPN, 1572/2599, Etat Departamentu II MBP nr S3/17, [czerwiec 1945 r.], k. 6; *ibidem*, Etat Departamentu II MBP nr M2/521, 8 III 1946 r., k. 12; AIPN, 0990/4, Rozkaz personalny nr 286, 7 XI 1945 r., k. 146.

w resorcie określa rozkaz personalny z 14 lutego 1945 r., faktycznie byłam przyjęta do szkoły trochę wcześniej. Po zakończeniu nauki w Oficerskiej Szkole BP w Lublinie zostałam skierowana do pracy w b[yłym] MBP. W połowie kwietnia 1945 r. przybyłam do leżącej w gruzach Warszawy, gdzie rozpoczęliśmy organizowanie łączności szyfrowej z województwami na wyzwolonych terenach Polski. Ministerstwo mieściło się wówczas w budynku przy ul. Sierakowskiego na Pradze. Był to okres niesłychanego wysiłku i trudów; bez mieszkań, złe ubrani i żywieni, pracowaliśmy po kilkanaście godzin na dobę. Odpoczynek stanowiła możliwość przespania się na sprzętach biurowych. Ja jedna z całego zespołu miałam stałą przepustkę Radzieckiej Komendantury Wojennej, uprawniającą do poruszania się po terenie Warszawy w ciągu całej doby i korzystania z pomocy napotykanych pojazdów wojskowych. Toteż nierzadko po nocach – jak wymagała tego potrzeba – udawałam się do adresatów natychmiastowych depesz szyfrowych. W miesiącach czerwiec, lipiec i sierpień 1945 r. towarzysze radzieccy kierujący nowo zorganizowaną jednostką wyjechali na urlop, zostawiając mnie na zastępstwie w kierowaniu całą ówczesną służbą szyflową. We wrześniu 1945 r. awansowałam na stanowisko kierownika zmiany”¹⁴.

Na funkcjonowaniu Wydziału Specjalnego odbijał się również niedobór środków transportu. W sprawozdaniu z sierpnia 1945 r. podano, że z powodu braku samochodu nie było możliwości doręczenia wszystkich rozszyfrowanych depesz na czas i zdarzało się, że czekały na przekazanie nawet trzy dni¹⁵.

Na przełomie sierpnia i września 1946 r. doszło do zmian w kierownictwie Wydziału Specjalnego. W lipcu 1946 r. zastępca naczelnika Wydziału IV kpt. Wojtkiewicz złożył do dyrektora Departamentu II MBP raport o zwolnienie ze służby i odkomenderowanie do dyspozycji Głównego Zarządu Politycznego Armii Czerwonej. Swoją prośbę uzasadniał brakiem specjalizacji w zakresie szyfrów, słabą znajomością języka polskiego i przeciągającą się rozłąką z rodziną, którą pozostawił na Syberii. Dyrektor Departamentu II wyraził zgodę i po wykorzystaniu urlopu oficer z dniem 1 września został zwolniony¹⁶.

W jego ślady poszedł mjr Szarow, który 20 sierpnia ponowił prośbę o odkomenderowanie do Związku Sowieckiego. Uzasadniając swój raport, argumentował, że kierowany przez niego wydział działa już dobrze, a jego pracownicy zostali przygotowani do samodzielnej pracy. Podobnie jak kpt. Wojtkiewicz wspomniął o rozłące z bliskimi i słabej znajomości polskiego. W tym przypadku dyrektor Departamentu II również wyraził zgodę, dzięki czemu Szarow został zwolniony

¹⁴ AIPN, 0242/792, Akta osobowe Marii Rodźko, Dane dot. przebiegu służby w resorcie SW, 12 VIII 1984 r., k. III/86.

¹⁵ AIPN, 1572/1150, Sprawozdanie nr 1 z działalności Departamentu II MBP za miesiąc lipiec 1945 r., 22 VIII 1945 r., k. 10; *ibidem*, Sprawozdanie nr 2 z działalności Departamentu II MBP za miesiąc sierpień 1945 r., wrzesień 1945 r., k. 13.

¹⁶ AIPN, 0193/1177, Akta osobowe Inocentego Wojtkiewicza, Raport, 23 VII 1946 r., k. 31; AIPN, 0990/5, Rozkaz personalny nr 321, 10 VIII 1946 r., k. 39.

z MBP z dniem 15 września 1946 r.¹⁷ Wcześniej, bo już wiosną 1946 r., do ZSRS wróciło dwoje sowieckich oficerów zajmujących niższe stanowiska w Wydziale Specjalnym – kierownik Sekcji II chor. Piotr Babicyń i jego zastępczyni ppor. Maria Klimaczenko¹⁸.

Odejście dwóch głównych oficerów kierujących Wydziałem Specjalnym sprawiło, że nieformalnym naczelnikiem został Antoni Boński. Funkcjonariusz ten przeszedł z MSZ do MBP w marcu 1946 r. i na mocy rozkazu z 18 sierpnia 1946 r. został mianowany zastępcą naczelnika Wydziału IV. Na wakujące stanowisko naczelnikowskie awansowano go 1 maja 1947 r. Czas pokazał, że zarządzał on działalnością pionu szyfrów ponad 15 lat. Co ciekawe, jeszcze w czerwcu 1946 r. chciał odejść z pracy w tej jednostce. Boński wystąpił wówczas do ministra Stanisława Radkiewicza z raportem o przeniesienie do pracy operacyjnej w WUBP w Poznaniu, ale mu na to nie zezwolono. Oprócz sprawowania funkcji naczelnikowskiej oficer ten był aktywny w pracy partyjnej. W 1947 r., przez jedną kadencję, był członkiem Komitetu Dzielnicowego PPR Warszawa-Ujazdów. Następnie przez trzy lata pełnił funkcję sekretarza, po czym był II sekretarzem organizacji partyjnej Departamentu II MBP. Pracował też jako wykładowca szkolenia partyjnego¹⁹.

Kluczem do zrozumienia, dlaczego kierownictwo MBP postawiło na Bońskiego, są jego powiązania ze służbami sowieckimi, które traktowały go jak swojego zaufanego człowieka. Relacje te zaczęły się już w okresie międzywojennym, gdy jako aktywista młodzieżowej organizacji komunistycznej KZMP został przerzucony do ZSRS. Przeszedł tam szkolenie w Szkole Wojskowo-Politycznej Polskiej Sekcji Międzynarodówki Komunistycznej w podmoskiewskiej Bakowce. Po jego ukończeniu wrócił do Polski i działał w „wojskowie” KPP. W czasie II wojny światowej ukończył kurs dywersyjno-spiegowski NKGB, po czym został przerzucony za linię frontu i do wiosny 1945 r. działał w komunistycznym oddziale partyzanckim. W lipcu 1945 r. w towarzystwie sowieckich doradców przyjechał z Moskwy do Warszawy i za ich wskazaniem otrzymał od KC PPR skierowanie do pracy w MSZ, a następnie MBP²⁰.

¹⁷ AIPN, 0142/15, Akta osobowe Eugeniusza Szarowa, Raport, 20 VIII 1946 r., k. 30; AIPN, 0990/5, Rozkaz personalny nr 355, 3 IX 1946 r., k. 106.

¹⁸ AIPN, 0193/169, Akta osobowe Piotra Babicyńa, Raport, 27 III 1946 r., k. 27; AIPN, 0193/578, Akta osobowe Marii Klimaczenko, Pismo Marii Klimaczenkowej do naczelnika Wydziału IV Departamentu II MBP, b.d., k. 26.

¹⁹ AIPN, 0194/2488, Akta osobowe Antoniego Bońskiego, Raport, 18 VI 1946 r., k. 80; *ibidem*, Charakterystyka, 10 XI 1950 r., k. 90; AIPN, 0990/5, Rozkaz personalny nr 331, 18 VIII 1946 r., k. 64; AIPN, 0990/6, Rozkaz personalny nr 156, 18 IV 1947 r., k. 224; AIPN, 2241/275, Relacja Antoniego Bońskiego, 19 II 1986 r., k. 71.

²⁰ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, CK/XX 6287, Życiorys, 1 VIII 1945 r., k. 5–7; AAN, Zbiór akt działaczy ruchu robotniczego, t. 636, Życiorys, 28 VII 1956 r., k. 7–8; AIPN, 2241/275, Relacja Antoniego Bońskiego, 19 II 1986 r., k. 46–64; A. Zieliński, „Boński Antoni”, mps w zbiorach autora.

Aparat pionu szyfrów MBP w województwach i powiatach

Wraz z rozbudowywaniem aparatu terenowego UB w urzędach zaczęto organizować punkty szzyfrowe²¹. Na poziomie WUBP stanowiły one część wydziałów II. Początkowo pracujący w nich funkcjonariusze służyli w sekcjach III (grupach szzyfrowych), w których przewidziane były stanowiska dla starszego pracownika szzyfrowego i dwóch pracowników szzyfrowych.

W wyniku zmian, które wprowadzono 12 grudnia 1946 r., sekcje III zostały połączone z odpowiadającymi za łączność radiową i telegraficzną sekcjami II (grupami radiowymi). Nowe komórki nazwano sekcjami łączności. Zgodnie z etatem przewidziano w nich 16 stanowisk: kierownika sekcji, kierownika centrali telefonicznej, 4 telefonistów, 2 monterów, operatora radiowego, 3 radiotelegrafistów, starszego pracownika szzyfrowego i 3 pracowników szzyfrowych. Jak pokazała praktyka, WUBP miały problemy z obsadzeniem tych stanowisk. W rezultacie komórki te działały w ograniczonym składzie, a zatrudnieni w nich funkcjonariusze pełnili kilka funkcji naraz²².

Struktura WUBP została zmodyfikowana 1 czerwca 1948 r. W wyniku tych zmian w wydziałach II (Techniki Operatywnej) sekcje łączności zastąpiono sekcjami IV (Łączności i Szyfru). Spośród wszystkich 19 stanowisk przewidziano w nich 1 etat dla starszego szyfranta i 3 dla szyfrantów²³. Rozwiązanie to funkcjonowało do 1 sierpnia 1950 r., kiedy to w wyniku kolejnej reorganizacji powstały samodzielne referaty szyfru (SRS) z 4 stanowiskami etatowymi²⁴.

Rozwiązania organizacyjne na poziomie powiatowym i miejskim wyglądały inaczej. W początkowym okresie w PUBP i MUBP pracowali pojedynczy pracownicy szzyfrowi, którzy bezpośrednio podlegali kierownictwu urzędów²⁵. Kiedy 1 października 1947 r. zreorganizowano lokalne struktury UB, pracownicy szzyfrowi zostali włączeni do referatów II, a do ich obowiązków dodano daktyloskopię i robienie zdjęć (nie tylko sygnalitycznych). Z tego powodu przewidziany dla nich etat nosił nazwę „szyfrant-fotograf”²⁶. W czasie dużej przebudowy struktur powiatowych UB,

²¹ W literaturze przedmiotu dotyczącej terenowych struktur UB praktycznie nie ma informacji na temat szyfrantów i łączności. W niektórych pracach wymieniono co najwyżej nazwiska funkcjonariuszy realizujących zadania z tego zakresu.

²² AIPN, 1572/2584, Rozkaz organizacyjno-etatowy nr 47, 12 XII 1946 r., k. 91; AIPN, 1572/2663, Etat nr W18/316 Wydziału II WUBP w Lublinie, 18 XII 1945 r., k. 5.

²³ AIPN, 1572/2586, Rozkaz organizacyjny nr 045/Org., 13 V 1948 r., k. 109; AIPN, 1572/2663, Etat nr 167/4 Wydziału II WUBP w Lublinie, 13 V 1948 r., k. 41–44.

²⁴ AIPN, 1572/2588, Rozkaz organizacyjny nr 077/Org., 19 VII 1950 r., k. 234–237.

²⁵ AIPN, 1572/2675, Etat nr P20 – PUBP, 24 X 1945 r., k. 25–25v.

²⁶ AIPN, 1572/2585, Rozkaz organizacyjny nr 052/Org., 22 VIII 1947 r., k. 67–68; AIPN, 1572/2675, Etat nr 35 – PUBP typu „A” (bez placówek), 22 VIII 1947 r., k. 39–39v; *ibidem*, Etat nr 35 – PUBP typu „B” (bez placówek), 22 VIII 1947 r., k. 42–42v; *ibidem*, Etat nr 35 – PUBP typu „C” (bez placówek), 22 VIII 1947 r., k. 50–50v; *ibidem*, Etat nr 35 – PUBP typu „C”1 (bez placówek), 22 VIII 1947 r., k. 45–45v.

która nastąpiła 1 maja 1952 r., stanowisko to przemianowano na „referent jednocześnie szyfrant”²⁷.

W początkowym okresie funkcjonowania aparatu terenowego UB było sporo improwizacji i rozwiązań tymczasowych, nie tylko w sferze doboru kadr, ale i organizacji pracy. Kiedy sytuacja się ustabilizowała, zaczęto dążyć do tego, by punkty szyfrowe były ulokowane w najtrudniej dostępnych miejscach urzędów. Ze względów bezpieczeństwa nie mogły mieć okien ewentualnie musiały one być okratowane. Punktów nie należało też oznaczać w sposób zdradzający ich przeznaczenie.

Zgodnie z obowiązującymi od połowy 1947 r. przepisami szyfrpunkt miał się składać z dwóch pomieszczeń. Pierwsze z nich było przeznaczone do przyjmowania interesantów. Drugi pokój stanowił główne miejsce pracy szyfranta i musiał być odpowiednio zabezpieczony przed niepowołanymi osobami. W sytuacji, gdy warunki lokalowe nie pozwalały na takie rozwiązanie, pokój pracy miał mieć okienko służące do załatwiania spraw z interesantami. Dokumenty szyfrowe należało przechowywać w kasie pancernej i opieczętowywać po zakończeniu pracy w danym dniu. Drzwi punktu szyfrowego musiały być obustronnie obite blachą, zaopatrzone w mocny zamek i przystosowane do opieczętowania. Kluczami do tego pomieszczenia dysponował starszy pracownik szyfrowy. Zapasowe dostawał szef urzędu, ale powinien był przechowywać je w zalakowanej kopercie w kasie pancernej. Po zakończeniu służby w danym dniu starszy szyfrant zdawał zapieczętowany punkt kierownikowi warty²⁸. W latach 1947–1948 w punktach szyfrowych zaczęto organizować ciemnie fotograficzne. Było to o tyle naturalne, że dało się je w łatwy sposób zaadaptować do tego celu²⁹.

Ze względu na wymogi konspiracji i specyfikę realizowanych zadań szyfranci pracujący w aparacie terenowym nie mogli zostać przyjęci do służby i przeniesieni na inne stanowiska bez uzgodnienia z dyrekcją Departamentu II MBP. Pracownicy szyfrowi z wojewódzkich i powiatowych UBP nie działali jednak w pełni autonomicznie. Pod względem administracyjno-dyscyplinarnym podlegali naczelnikom wydziałów II WUBP, natomiast od strony fachowej byli podporządkowani warszawskiej centrali. Co pewien czas oficerowie Wydziału Szyfrów przeprowadzali inspekcje szyfrpunktów, sprawdzali, czy działają one w prawidłowy sposób³⁰. Mało

²⁷ AIPN, 1572/72, Rozkaz organizacyjny nr 05/Org., 21 III 1952 r., k. 26–27; AIPN, 1572/2683, Etat nr 03 5/406, 21 III 1952 r., k. 103, 107.

²⁸ AIPN, 1572/51, Instrukcja o posługiwaniu się szyfrem, urządzaniu szyfrpunktu i przeprowadzaniu kontroli, 8 VII 1947 r., k. 79; AIPN, 1572/800, Instrukcja nr 2/52 o pracy szyfrowej w Urzędach Bezpieczeństwa Publicznego, 29 IV 1952 r., k. 31–32.

²⁹ AIPN, 0242/776, Akta osobowe Bolesława Smoczyńskiego, Wniosek, 6 IV 1948 r., k. III/13.

³⁰ AIPN, 01225/25, Okólnik nr 6 o stanowisku służbowym pracowników szyfru i łączności radiowej, 25 V 1945 r., k. 19–20; AIPN, 1572/51, Instrukcja o posługiwaniu się szyfrem, urządzaniu szyfrpunktu i przeprowadzaniu kontroli, 8 VII 1947 r., k. 79; AIPN, 0326/24, Pismo dyrektora Departamentu II MBP do naczelników wydziałów II WUBP, 4 VI 1948 r., k. 30; AIPN, 013/4400, Akta osobowe Walentego Szpunara, Charakterystyka, 5 XI 1950 r., k. 49.

znany fakt jest to, że poza samymi UBP z zapewnianej przez nie łączności utajonej korzystały wojewódzkie i powiatowe komitety PZPR, sądy i prokuratury wojskowych sądów rejonowych oraz komendy powiatowe MO³¹.

Przez wiele lat MBP miało spore problemy z obsadzeniem etatów przeznaczonych dla pracowników szyfrowych. W początkowym okresie liczba przeszkolonych funkcjonariuszy była niewspółmierna do potrzeb, a wybranie i przygotowanie nowych z dnia na dzień nie było możliwe. Sytuacja ta prowadziła do nadmiernej eksploatacji pracowników, którzy przez to byli często na granicy wytrzymałości fizycznej. Tryb pracy szyfrantów był uciążliwy, ponieważ wymagano od nich pełnej dyspozycyjności. Zazwyczaj wykonywali oni swoje obowiązki w pomieszczeniach bez dostępu światła dziennego i bez klimatyzacji, często w wymiarze 12–16 godzin na dobę. Ze względu na potrzebę dostarczenia pilnych depesz do adresatów zadania z tym związane wykonywali także nocą, poruszając się pieszo lub na rowerze. Charakter służby sprawiał, że nie mieli możliwości racjonalnego odżywiania się i wypoczynku, ponieważ nawet po godzinach mogli zostać w trybie pilnym wezwani do urzędu. Sytuację tę dobrze obrazuje raport por. Marii Rodźko z czasów, gdy służyła w WUBP w Poznaniu. Prosząc szefa urzędu o przeniesienie, napisała: „[...] zostałam skierowana do b[ylego] WUBP w Poznaniu na stanowisko kierownika Sekcji Szyfrów. Kierowałam tam czteroosobowym zespołem. Zespół był etatowo za mały dla obsłużenia łączności nieprzerwanie w ciągu całej doby, w tym w niedziele i dni świąteczne, z 26 powiatami. Wykończyło się w tym czasie zdrowotnie kilka osób, mnie też nie ominęły kłopoty ze zdrowiem. Pamiętam okresy, kiedy po dwie, trzy doby z rzędu nie byłam w domu, bo nie było komu objąć służby”³².

We wcześniejszym raporcie funkcjonariuszka opisała, jak wypełniane przez nią obowiązki zawodowe odbijały się na jej życiu codziennym: „[...] praca w tut[ejszym] szyfrpunkcie trwa nieograniczoną ilość godzin. Często zdarza się, że całą dobę trzeba tu przesiedzieć, lub gdy nawet jest się w domu, to w każdej chwili należy się spodziewać wezwania do urzędu. Mąż również jest tak zajęty pracą w wydziale, że w domu jest po prostu »gościem«. Tak że w takich warunkach trudno sobie wyobrazić prowadzenie domu i wychowanie dziecka. Nadmieniam, że za okres całej swojej pracy w organach bezpieczeństwa przeważnie wypadało mi pracować dłużej niż do godz. 16.00. To jest jasne – dobro naszego kraju tego wymaga i z tym się całkowicie zgadzam. Ale ja mogę przepracować do godziny 20.00 czy 22.00, a kiedy znajdę się w domu, chcę mieć trochę spokoju, by zająć się innymi obowiązkami”³³.

Pomijając powyższe trudności – praca przy szyfrowaniu meldunków i ich odszyfrowywaniu była dla wielu osób po prostu trudna i monotonna. Wymagała dużej

³¹ AIPN, 3405/220, t. 1, Sprawozdanie roczne z pracy Wydziału IV Departamentu II MBP i jego odpowiedników w terenie za 1951 r., 23 II 1952 r., k. 29.

³² AIPN, 0242/792, Akta osobowe Marii Rodźko, Dane dot. przebiegu służby w resorcie SW, 12 VIII 1984 r., k. III/87.

³³ *Ibidem*, Raport por. Marii Rodźko, 24 X 1950 r., k. III/16.

koncentracji uwagi i wzroku, a jednocześnie nie było w niej miejsca na pomyłki. Taki tryb służby sprawiał, że funkcjonariusze pionu szyfrów nie wytrzymywali i zwalniali się z resortu lub prosili o przeniesienie do innych komórek³⁴. Interesujące uzasadnienie, pokazujące, jak praca ta była postrzegana przez funkcjonariuszy, zawiera raport Kazimierza Goszczyńskiego, który występując o przesunięcie na etat Centralnej Szkoły MBP, argumentował: „praca szyfrowa nie nadaje się dla mnie, bo jest za bardzo automatyczna i nudząca, nadająca się tylko prawie dla kobiet”³⁵. Po kilku latach sporządził kolejny raport, w którym odnosząc się do początków swojej służby w Wydziale Specjalnym, tłumaczył, że praca ta go nie zadowalała. „Gdy zwracałem się po radę do przełożonych, uspokajali mnie tłumaczeniem, że to jest znany objaw, który przejdzie, lub machano ręką, uważając to za dziecinne grymaszenie. Ja jednak czułem, że długo nie wytrzymam, nie widziałem przed sobą żadnej perspektywy, która by mnie pociągała”³⁶.

Dla wielu funkcjonariuszy, zwłaszcza młodych stażem, obciążeniem bywała też sama atmosfera pracy w UB. Według cytowanej już oficer „był to okres [bardzo] trudny, walka o utrwalanie władzy ludowej znajdowała swoje odbicie w służbie szyfrowej. Oprócz pracy w czasie nienormowanym, nie bez znaczenia dla obciążeń psychicznych były utajniane przez nas informacje zawierające dane o walce, o rozbijanych przez bandy urzędach BP, o ponoszonych stratach w zabitych i rannych, o torturowaniu. Niektórzy spośród ówczesnych szyfrantów nie wytrzymywali tych obciążeń, usilnie zabiegali o zwolnienie ich z pracy”³⁷.

Duże zapotrzebowanie na szyfrantów powodowało konieczność stałego poszukiwania nowych kadr. Typowaniem kandydatów do tej pracy zajmowały się Departament Kadr MBP i wydziały kadr WUBP. Dobierano ich wśród najmłodszych funkcjonariuszy, zajmujących zazwyczaj niskie stanowiska w urzędach terenowych. W początkowym okresie szkolono ich w WUBP. Na przykład jeden z wyróżniających się później oficerów Biura „A” MSW Bolesław Smoczyński rozpoczął swoją karierę od pełnienia roli gońca w PUBP w Czarnkowie. Po pięciu miesiącach, w czerwcu 1946 r. wytypowano go na Kurs Szyfrów w WUBP w Poznaniu. W czasie dwóch tygodni nauki zapoznał się z podstawami pracy szyfrowej, po czym został szyfran-tem w PUBP w Chodzieży. Kilka lat później ściągnięto go do centrali³⁸.

Kiedy uruchomiono Centrum Wyszkożenia MBP w Legionowie, między 1 sierpnia 1947 a 1 lipca 1948 r., odbył się tam Kurs Szyfrowy dla niemal 200 słuchaczy. Po jego zakończeniu absolwentów przekazano do dyspozycji szefów WUBP³⁹. Następne

³⁴ AIPN, 0194/1441, Akta osobowe Józefa Haleniuka, Charakterystyka, 16 XII 1952 r., k. 131.

³⁵ AIPN, 0193/494, Akta osobowe Kazimierza Goszczyńskiego, Raport, 10 IX 1945 r., k. 74.

³⁶ *Ibidem*, Raport, 1 XII 1950 r., k. 106.

³⁷ AIPN, 0242/792, Akta osobowe Marii Rodzko, Dane dot. przebiegu służby w resorcie SW, 12 VIII 1984 r., k. III/87.

³⁸ AIPN, 0242/776, Akta osobowe Bolesława Smoczyńskiego, Wniosek, 4 I 1947 r., k. III/11; *ibidem*, Charakterystyka, 30 V 1947 r., k. III/12v.

³⁹ AIPN, 0990/51, Rozkaz personalny nr 25, 18 II 1948 r., k. 242–246; *ibidem*, Rozkaz personalny nr 26, 19 II 1948 r., k. 247–250.

szkolenie – dla prawie 100 funkcjonariuszy – było dwuetapowe. Rozpoczęło się 13 maja 1948 r. od Kursu Fotografów, po którego zakończeniu (1 lipca 1948 r.) słuchacze automatycznie przystąpili do nauki w ramach Kursu Szyfrantów, trwającego do 31 stycznia 1949 r. Grupa wybranych 25 absolwentów tego szkolenia zasiłowała Departament II MBP, a pozostali wrócili do terenowych jednostek UB⁴⁰. Trzeci Kurs „S” trwał od 20 listopada 1950 do 13 lipca 1951 r. Spośród prawie 80 uczestników 9 trafiło do centrali, a pozostali zostali odesłani do dyspozycji szefów WUBP⁴¹. Ostatnie szkolenie w CW MBP dla kandydatów na szyfrantów odbyło się między 18 września 1951 a 31 maja 1952 r. Ukończyło je 107 funkcjonariuszy, którzy zasilili głównie aparat terenowy pionu szyfrów⁴².

Program nauki w ramach wspomnianych kursów obejmował zwykle szyfrowanie (dyscyplinę „S”), podstawy wiedzy o pracy wywiadu i kontrwywiadu (dyscyplinę „A”), fotografię i wyszkolenie wojskowe. Dążono również do uzupełnienia wykształcenia kursantów na poziomie ogólnokształcącym, czemu służyły lekcje języka polskiego i matematyki. Podobnie jak w przypadku innych ówczesnych szkoleń, za nieodzowne uważano indoktrynowanie słuchaczy w trakcie zajęć o charakterze polityczno-wychowawczym⁴³.

Kolejne szkolenia dla przyszłych szyfrantów organizowano w Oficerskiej Szkole WOP w Kętrzynie. Pierwszy Kurs „C” w tym miejscu odbył się między styczniem a marcem 1953 r. Uczestniczyło w nim 44 kandydatów, wybranych spośród ok. 450 funkcjonariuszy wywodzących się z aparatu terenowego UB. Najlepsi absolwenci zostali ściągnięci do wywiadu, a pozostali zasilili kadrę Biura „C” MBP i Referatu Szyfrów MSZ. W następnych latach w kętrzyńskim ośrodku organizowano kolejne kursy o zbliżonym programie. Zazwyczaj wykładowcami przedmiotów fachowych byli naczelnicy wydziałów i kierownicy sekcji Biura Szyfrów⁴⁴. W proces przygotowywania nowych kadr zaangażowano również samodzielne sekcje „C” WUBP, które kształciły funkcjonariuszy na potrzeby urzędów w powiatach⁴⁵.

⁴⁰ *Ibidem*, Rozkaz personalny nr 69, 13 V 1948 r., k. 319–322; AIPN, 0990/8, Rozkaz personalny nr 313, 26 VI 1948 r., k. 5–8; AIPN, 0990/52, Rozkaz personalny nr 6, 29 I 1949 r., k. 11–23; AIPN, 0990/10, Rozkaz personalny nr 58, 31 I 1949 r., k. 521–524.

⁴¹ AIPN, 0990/17, Rozkaz personalny nr 1085, 2 XII 1950 r., k. 192–198; AIPN, 0990/53, Rozkaz personalny nr 15, 13 VII 1951 r., k. 28–29; *ibidem*, Rozkaz personalny nr 453, 18 VII 1951 r., k. 432–434.

⁴² AIPN, 0990/21, Rozkaz personalny nr 728, 16 X 1951 r., k. 262–267; AIPN, 0990/53, Rozkaz personalny nr 10, 31 V 1952 r., k. 71–73; AIPN, 0990/24, Rozkaz personalny nr 424, 9 VI 1952 r., k. 166–168.

⁴³ AIPN, 0218/1053, Akta osobowe Czesława Głowackiego, Charakterystyka, b.d., k. 84; AIPN, 003175/539, Akta osobowe Pawła Lewandowskiego, Arkusz słuchacza CW, b.d., k. 137.

⁴⁴ AIPN, 3405/220, t. 1, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1952 r., 2 II 1953 r., k. 184; AIPN, 0604/493, Akta osobowe Edwarda Ćwika, Charakterystyka służbowa, 19 III 1953 r., k. 145; *ibidem*, Arkusz słuchacza Kursu „C”, 2 IV 1953 r., k. 143–144; AIPN, 0990/28, Rozkaz personalny nr 437, 22 V 1953 r., k. 332; *ibidem*, Rozkaz personalny nr 438, 22 V 1953 r., k. 331; *ibidem*, Rozkaz personalny nr 441, 22 V 1953 r., k. 326–327; AIPN, 2241/275, Relacja Antoniego Bońskiego, 19 II 1986 r., k. 67–68.

⁴⁵ AIPN, 3405/220, t. 2, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1953 r., 13 II 1954 r., k. 28.

Na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych przy doborze kandydatów do pracy szyfrowej zaczęto zwracać uwagę nie tylko na predyspozycje do tej pracy, lecz także na sposób prowadzenia się i aktywność partyjną. Dzięki dużemu naciskowi na szkolenie nowego narybku pionowi szyfrów stopniowo udawało się uzupełniać wakaty w UBP w terenie. Według stanu z grudnia 1951 r. istniało 17 samodzielnych referatów szyfru WUBP, w których pracowało 64 szyfrantów (na 67 wszystkich etatów). Z 262 jednoosobowych punktów szyfrowych PUBP obsadzonych było tylko 188. W pozostałych 74 łączność była utrzymywana przez szefów urzędów i referentów za pomocą szyfru zastępczego, który był prostszy od zwykłego⁴⁶. W lutym 1953 r. na 275 punktów szyfrowych w PUBP 26 pracowało, wykorzystując szyfr zastępczy, a z 14 nie było w ogóle łączności szyfrowej⁴⁷. W lutym 1954 r. na 278 punktów szyfrowych w PUBP i MUBP działało 256⁴⁸. Na początku 1955 r. na 303 powiatowe i miejskie urzędy, w których powinny być punkty szyfrowe, obsadzone były 243. Zmniejszenie liczby działających punktów i wzrost odsetka punktów nieczynnych wynikały nie tylko ze zwykłej rotacji kadr, lecz także z utworzenia urzędów w miastach, w których ich dotąd nie było. Z tych powodów aż 60 punktów nie było wówczas obsadzonych⁴⁹.

Personel pionu szyfrowego nie zawsze stawał na wysokości zadania. Dotyczyło to zwłaszcza funkcjonariuszy pracujących w urzędach powiatowych, dokąd kierowano początkujących i najślabszych pracowników. Do najczęściej popełnianych błędów należało mylenie adresatów, przekręcanie nazwisk, nazw własnych, dat, pomijanie fragmentów wiadomości, a także błędy ortograficzne. W skrajnych wypadkach prowadziły one do podejmowania czynności na podstawie mylnych danych lub do opóźnień w prowadzonych działaniach. Innym problemem było bałaganiarstwo skutkujące niestarannym prowadzeniem dzienników wydanych i zwróconych depesz oraz dzienników ewidencji dokumentów szyfrowych. Zdarzały się przypadki gubienia szyfrogramów lub pozostawiania ich w niezamkniętych szafach, szufladach, a nawet pod wycieraczką. Nierzadkie były sytuacje, gdy pakiety szyfrowe dostawały się w ręce osób niepowołanych. Do innego rodzaju uchybień należało niezmiennianie dokumentów kodowych w określonym terminie i pozostawianie sobie brudnopisów wykorzystywanych przy opracowywaniu depesz⁵⁰.

⁴⁶ *Ibidem*, t. 1, Sprawozdanie roczne z pracy Wydziału IV Departamentu II MBP i jego odpowiedników w terenie za 1951 r., 23 II 1952 r., k. 26.

⁴⁷ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1952 r., 2 II 1953 r., k. 182.

⁴⁸ *Ibidem*, t. 2, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1953 r., 13 II 1954 r., k. 27.

⁴⁹ *Ibidem*, Sprawozdanie z całości pracy Biura „A” KdsBP i jego odpowiedników w terenie za 1954 r., 1955 r., k. 198.

⁵⁰ AIPN, 0326/14, Pismo ogólne, 4 III 1947 r., k. 5; AIPN, 3405/220, t. 1, Sprawozdanie z pracy Wydziału IV Departamentu II MBP i jego odpowiedników w terenie za grudzień 1951 r., 15 I 1952 r., k. 7, 9–12; *ibidem*, t. 2, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1953 r., 13 II 1954 r., k. 31–32; *ibidem*, Sprawozdanie z całości pracy Biura „A” KdsBP i jego odpowiedników w terenie za 1954 r., 1955 r., k. 202–203.

Szyfranci pracujący w aparacie terenowym borykali się nieraz z problemami natury technicznej. Zdarzało się, że funkcjonariusze z SRS WUBP – z powodu słabej słyszalności na liniach telefonicznych – mieli trudności z odbiorem depeš. Pracownicy szyfrowi PUBP byli też często nieobecni, ponieważ wysyłano ich w teren jako fotografów i w sprawach operacyjnych. Początkowo dochodziło nawet do sytuacji, że ze względu na trudności lokalowe dzielili oni pomieszczenie z innymi pracownikami UB⁵¹.

W 1953 r. do zmniejszenia ilości pracy szyfrowej w kontaktach między WUBP a PUBP przyczyniło się zainstalowanie w prawie wszystkich urzędach aparatów telefonicznych wysokiej częstotliwości (WeCze). Na skutek niezrozumienia, jak działa ta nowa forma łączności, pracownicy niektórych UB zaczęli wykorzystywać ją do przekazywania sobie tajnych informacji. Kiedy jesienią 1953 r. zorientowano się, że takie sytuacje mają miejsce, Biuro „C” przygotowało specjalne pismo zakazujące opisanego sposobu korzystania z sieci⁵².

Aby podnieść poziom pracy aparatu terenowego, funkcjonariusze Wydziału IV, a później Biura „C” MBP kontrolowali podległe jednostce punkty szyfrowe. Często wyjeżdżali do WUBP i PUBP, aby bezpośrednio zapoznać się z tym, jak zostały zorganizowane i czy działają w prawidłowy sposób. Przeprowadzanie inspekcji urzędów w powiatach należało też do zadań kierowników SRS z województw. W trakcie wizyt weryfikowano poziom pracy i zachowanie pracowników szyfrowych. Tych, którzy się nie sprawdzali lub stwarzali problemy dyscyplinarne, starano się kierować do innych zadań lub zwalniano. Jeśli odkryto jakieś nieprawidłowości, w protokołach pokontrolnych wskazywano, co powinno zostać poprawione. Oprócz tego pracownicy szyfrowi byli wzywani do Warszawy na odprawy i szkolenia zawodowe⁵³.

Od Wydziału IV Departamentu II MBP do Biura „C” MBP

Rozwiązania organizacyjne wprowadzone w Departamencie II MBP w kwietniu 1946 r. obowiązywały przez dwa lata, po czym zdecydowano się na reorganizację. Objęła ona Wydział IV (Szyfrów), który 1 kwietnia 1948 r. został podzielony na Sekcję I (Szyfrową), utrzymującą łączność w trybie całodobowym, Sekcję II (Deszyfrową) i Sekcję III (Produkcyjną), która odpowiadała za przygotowywanie

⁵¹ AIPN, 3405/220, t. 1, Sprawozdanie roczne z pracy Wydziału IV Departamentu II MBP i jego odpowiedników w terenie za 1951 r., 23 II 1952 r., k. 29, 31.

⁵² *Ibidem*, t. 2, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1953 r., 13 II 1954 r., k. 29; *ibidem*, Sprawozdanie z całości pracy Biura „A” KdsBP i jego odpowiedników w terenie za 1954 r., 1955 r., k. 200–201.

⁵³ *Ibidem*, t. 1, Sprawozdanie roczne z pracy Wydziału IV Departamentu II MBP i jego odpowiedników w terenie za 1951 r., 23 II 1952 r., k. 30–31; *ibidem*, t. 2, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1953 r., 13 II 1954 r., k. 31.

dokumentów szyfrowych⁵⁴. Taki układ funkcjonował przez następne dwa lata. W czasie dużej reorganizacji całego Departamentu II MBP, przeprowadzonej 1 czerwca 1950 r., zmodyfikowano również strukturę Wydziału IV. Od tego momentu tworzyły go Sekcja I (Inspekcji), Sekcja II (Szyfrowa) i Sekcja III (Deszyfrowa), natomiast stanowiska w Sekcji IV były traktowane jako etat niejawni⁵⁵.

Niezależnie od zmian struktury wydziału jego naczelnikiem wciąż był kpt./mjr Antoni Boński, który początkowo nie miał zastępcy. Sytuacja zmieniła się 1 września 1948 r., kiedy wakujące stanowisko objął kpt. Ajzyk Szechter. Oficer ten zajmował je do 1 marca 1949 r., po czym przez niemal rok pozostawało ono nieobsadzone. 1 lutego 1950 r. zastępcą naczelnika został kpt. Stefan Złotkowski, który podobnie jak jego poprzednik nie odegrał szczególnej roli w funkcjonowaniu jednostki. 1 czerwca 1950 r. przeniesiono go do innego wydziału, co sprawiło, że przez wiele miesięcy mjr Boński prowadził Wydział Szyfrów samodzielnie. Dopiero 1 października 1951 r. na jego zastępcę awansował kpt. Sławomir Skwierczyński, kierujący dotąd Sekcją I (Szyfrową). Oficer ten służył w SB aż do lat osiemdziesiątych i doszedł do stanowiska zastępcy dyrektora Biura „A” MSW⁵⁶.

W połowie stycznia 1951 r. kierownictwo Departamentu II MBP wystąpiło do nadzorującego ten pion wiceministra gen. bryg. Mieczysława Mietkowskiego z wnioskiem dotyczącym reorganizacji służby szyfrowej. Zaproponowano wyodrębnienie jej ze struktur tej jednostki i umożliwienie samodzielnego działania. Zgodnie z przygotowanym projektem etat Biura Szyfrów MBP przewidywał 36 stanowisk. Kierownictwo tworzyli dyrektor i jego zastępcą oraz sekretarz. Rolą Sekretariatu miało być przyjmowanie korespondencji, rejestrowanie wszystkich dokumentów szyfrowych, zabezpieczanie ich na potrzeby krajowe i zagraniczne, a także prowadzenie akt szyfrowych. Projektowany Wydział I (Szyfrowy i Deszyfrowy) podzielono na dwie komórki. Podstawowym zadaniem Sekcji I było według projektu rozszyfrowywanie depesz wpływających i zaszyfrowywanie wychodzących, jak również łączność dalekopisowa i przez WeCze. Sekcja ta odpowiadać też miała za doręczanie depesz adresatom i rejestrowanie ich w dziennikach. Przewidywano, że Sekcja II zajmie się deszyfrazem tekstów tajnych i szyfrów na rzecz jednostek operacyjnych UB. Do jej kompetencji miało należeć przygotowywanie kodów dla przedsiębiorstw i instytucji państwowych utrzymujących korespondencję z zagranicą, a także kontrola tego, w jaki sposób są użytkowane. Ponadto Sekcja II Wydziału I opracowywać miała tablice szyfrowe, szyfry zastępcze i kody dla UB, KBW i WOP. Zgodnie z tą koncepcją Wydział II byłby odpowiedzialny za przeprowadzanie inspekcji i kontroli

⁵⁴ AIPN, 1572/2586, Rozkaz organizacyjny nr 026/Org., 31 III 1948 r., k. 48–49; AIPN, 1572/2599, Etat nr 02/8, [marzec 1948 r.], k. 34–35v.

⁵⁵ AIPN, 1572/2588, Rozkaz organizacyjny nr 042/Org., 6 VI 1950 r., k. 123–124; AIPN, 1572/2599, Etat nr 02/19, [czerwiec 1950 r.], k. 67–69.

⁵⁶ AIPN, 0193/1057, Akta osobowe Ajzyka Szechtera, Wniosek, 14 IX 1948 r., k. 105; AIPN, 003175/269, Akta osobowe Sławomira Skwierczyńskiego, Wniosek, 19 VII 1951 r., k. 137.

wszystkich jednostek szyfrowych UB, wojska, WOP, MO i MSZ. Ostatnią z komórek Biura Szyfrów MBP miała stanowić Sekcja Personalno-Szkoleniowa, do której kompetencji należały m.in. dobór kadr i dbanie o właściwy poziom moralno-polityczny pracowników. Na dyrektora nowej jednostki typowano ówczesnego wicedyrektora Departamentu II MBP mjr. Alfonsa Duczko, którego nazwisko widniało pod projektem etatu⁵⁷.

Z nieznanych powodów sprawa utworzenia Biura Szyfrów MBP przeciągnęła się ponad półtora roku. Powrócono do niej latem 1952 r., kiedy minister Radkiewicz zatwierdził projekt wyodrębnienia dotychczasowego Wydziału IV ze struktury Departamentu II. W ten sposób 1 września 1952 r. utworzono Biuro Szyfrów MBP, co pociągnęło za sobą zmiany w aparacie terenowym. SRS zostały wyodrębnione z wydziałów II i zaczęły funkcjonować pod nazwą samodzielnych sekcji szyfrów. Decyzja ta wynikała nie tylko ze stale wzrastających potrzeb MBP, lecz także z chęci zwiększenia nadzoru nad funkcjonariuszami aparatu terenowego. Co ciekawe, już 24 października 1952 r. zdecydowano się na przemianowanie jednostki i od tego momentu nosiła ona nazwę Biura „C” MBP. Wtedy też jej przedstawicielstwa terenowe stały się samodzielnymi sekcjami „C” WUBP, których obsada była nadal czteroosobowa⁵⁸.

Choć p.o. dyrektor Departamentu II MBP ppłk Michał Taboryski opowiadał się za powierzeniem kierownictwa nową jednostką mjr. Alfonsowi Duczko, ostateczna decyzja kierownictwa resortu była inna. Wiceminister Konrad Świątek uznał tę kandydaturę za niepoważną i opowiedział się za nominowaniem dotychczasowego naczelnika – Antoniego Bońskiego. Jego stanowisko poparł wiceminister Wacław Lewikowski, co przesądziło sprawę. W rezultacie z dniem 1 października 1952 r. mjr Boński został formalnie mianowany p.o. dyrektorem, a 1 stycznia 1953 r. dyrektorem Biura „C” MBP⁵⁹.

Struktura nowej jednostki odbiegała od projektu ze stycznia 1951 r. Tworzyły ją: Kierownictwo, Kancelaria, dwa wydziały merytoryczne i Samodzielna Sekcja Szyfru. W ramach Wydziału I (Szyfrowo-Inspekcyjnego) działały Sekcja I (Inspektorsko-Szkoleniowa) i Sekcja II (Szyfrowa), kierował zaś nim zastępca naczelnika Bolesław Janowski, który 1 października 1953 r. awansował na p.o. naczelnika. Wydział II (Deszyfrazu i Wydawnictw Szyfru) tworzyły Sekcja I (Deszyfrowa) i Sekcja II

⁵⁷ AIPN, 0649/9, t. 1, Pismo dyrektora Departamentu II MBP do wiceministra bezpieczeństwa publicznego z załącznikiem, 13 I 1951 r., k. 95–99; AIPN, 0193/6982, Akta osobowe Alfonsa Duczko, Pismo p.o. dyrektora Departamentu II MBP do wiceministra bezpieczeństwa publicznego, 7 II 1951 r., k. 47.

⁵⁸ AIPN, 1572/170, Rozkaz organizacyjny nr 0131/Org., 11 IX 1952 r., k. 208–209; *ibidem*, Rozkaz organizacyjny nr 0172/Org., 24 X 1952 r., k. 269; AIPN, 1572/2663, Etat nr 034/2 Samodzielnej Sekcji Szyfru/„C” WUBP w Lublinie, wrzesień 1952 r., k. 153–154.

⁵⁹ AIPN, 0193/6982, Akta osobowe Alfonsa Duczko, Pismo p.o. dyrektora Departamentu II MBP do wiceministra bezpieczeństwa publicznego, 7 VIII 1952 r., k. 48; AIPN, 0990/26, Rozkaz personalny nr 842, 15 X 1952 r., k. 200; *ibidem*, Rozkaz personalny nr 6, 3 I 1953 r., k. 458; AIPN, 0194/2488, Akta osobowe Antoniego Bońskiego, Wniosek, 7 XI 1952 r., k. 91.

(Dokumentów Szyfrowych i Kodowych). Stanowisko jej naczelnika sprawował Sławomir Skwierczyński. W sumie w centrali Biura „C” MBP przewidziano 45 stanowisk⁶⁰.

Funkcjonariuszy pionu szyfrów kierowanych do pracy poza centralą resortu przenoszono na etat Samodzielnej Sekcji Szyfru, który w praktyce stanowił etat niejawnym. Początkowo obejmował on 65 stanowisk, do których już w grudniu 1952 r. dodano 4 kolejne dla maszynistek. W tym okresie oprócz MSZ funkcjonariusze ci obsługiwali także KC PZPR, URM, ministerstwa i obie służby wywiadowcze – Departament VII MBP i Zarząd II Sztabu Generalnego. Duża zmiana organizacyjna nastąpiła 15 maja 1953 r., kiedy wszystkich 24 szyfrantów przebywających ówczesnie za granicą oddano do dyspozycji dyrektora wywiadu i zaszeregowano na etacie niejawnym. Od tej pory funkcjonariusze Biura „C” MBP wytypowani do pracy na placówkach przenoszeni byli na etat Departamentu VII MBP, a po powrocie do kraju trafiali ponownie do swojej macierzystej jednostki. Nie dotyczyło to jedynie tych, którzy wyjeżdżali w zagraniczne delegacje i na czasowe zastępstwo. Za sprawą tej zmiany etat Samodzielnej Sekcji Szyfrów zmniejszył się do 45 stanowisk. Od tego momentu był on przeznaczony wyłącznie dla pracowników szyfrowych na etacie niejawnym, którzy działali w kraju, przede wszystkim grupy zatrudnionej w MSZ. W lipcu 1953 r. Samodzielna Sekcja Szyfrów została formalnie zlikwidowana, a na jej miejsce wprowadzono etat niejawnym nr 062/3 Biura „C” MBP⁶¹.

Dalsze zmiany organizacyjne nastąpiły w lutym 1954 r. W Biurze „C” MBP przeprowadzono wówczas wewnętrzną reorganizację, połączoną z redukcją kadr. Do tego momentu jednostka miała 90 etatów, z których obsadzonych było 70. Po dokonaniu zmian liczba stanowisk została ograniczona do 60. Ze względu na to, że opisana reorganizacja nie pociągnęła za sobą wprowadzenia nowego etatu, nie jest w pełni jasne, jak ułożono poszczególne stanowiska. Kompetencje Wydziału I uległy zmianie i stał się on Wydziałem Łączności Szyfrowej i Dalekopisowej. W nowym układzie organizacyjnym Sekcja I odpowiadała za utrzymywanie łączności szyfrowej z zagranicą, a Sekcja II za wewnętrzną (krajową) łączność szyfrową i dalekopisową. Od momentu reorganizacji przeprowadzaniem inspekcji i szkoleń zajmowali się oficerowie zajmujący stanowiska kierownicze i wyznaczeni przez nich funkcjonariusze, a nie odrębna sekcja. Jak się wydaje, Wydział II (Deszyfrazu i Wydawnictw Szyfru) funkcjonował bez większych zmian⁶².

⁶⁰ AIPN, 1572/2634, Etat nr 034/1 Biura Szyfrów/„C” MBP, 11 VIII 1952 r., k. 1–2.

⁶¹ *Ibidem*, k. 3; *ibidem*, Etat niejawnym nr 062/3, [lipiec 1953 r.], k. 4; AIPN, 1572/72, Rozkaz organizacyjny nr 0190/Org., 2 XII 1952 r., k. 301; AIPN, 3405/220, t. 1, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1952 r., 2 II 1953 r., k. 185; AIPN, 1572/2591, Rozkaz organizacyjny nr 053/Org., 5 VII 1953 r., k. 140.

⁶² AIPN, 3405/220, t. 2, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1953 r., 13 II 1954 r., k. 27; *ibidem*, Plan pracy Biura „C” na miesiąc marzec 1954 r., luty 1954 r., k. 48; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za miesiąc marzec 1954 r., 23 IV 1954 r., k. 67; *ibidem*, Plan pracy Biura „C” na okres czterech miesięcy – wrzesień–grudzień 1954 r., 10 IX

W połowie 1954 r. w kierownictwie MBP pojawił się pomysł powołania Departamentu Techniki Operacyjnej. Nowa jednostka miała zostać utworzona z wydzielenia niektórych komórek z Departamentu II i Departamentu Łączności MBP. Początkowo brano też pod uwagę przeniesienie do niej z Biura „C” kilku-osobowego działu deszyfrażu. Pomysł ten został zaaprobowany dopiero po utworzeniu KdsBP. W powstałym na przełomie 1954 i 1955 r. Departamencie IX nie było jednak komórki zajmującej się szyframi⁶³.

Działalność pionu szyfrów MBP

Aktywność służby szyfrowej dotyczyła wielu dziedzin i wykraczała poza same sprawy związane z utrzymywaniem łączności w ramach struktur UB. Już w pierwszych latach po wojnie jej rolą było pomaganie w zbudowaniu, uruchomieniu i utrzymywaniu łączności szyfrowej wojska, KBW i WOP. Pracownicy Wydziału Specjalnego uczestniczyli w kształceniu żołnierzy w zakresie posługiwania się dokumentami szyfrowymi. Działania na tym polu zapoczątkowano w styczniu 1946 r., kiedy ośmioro funkcjonariuszy MBP oddelegowano na dwa miesiące do Szkoły Szyfrowej Sztabu Generalnego w Łodzi w charakterze wykładowców⁶⁴. W pierwszej połowie 1953 r. przystąpiono do organizowania łączności utajonej w więziennictwie. Do końca roku utworzono punkty szyfrowe w 120 jednostkach więziennych, które mogły się kontaktować z samodzielnymi sekcjami „C” WUBP. W celu obsadzenia powstałych stanowisk zorganizowano kursy szyfrowe, na których przeszkolono ok. 250 osób⁶⁵. Z pomocą sowieckich organów bezpieczeństwa MBP zaopatrywało wszystkie wymienione formacje w dokumenty szyfrowe. W ramach ówczesnej współpracy funkcjonariusze służby szyfrowej MBP mieli uprawnienia do przeprowadzania inspekcji, uczestniczyli w odprawach służbowych pracowników aparatu szyfrowego, szkolili ich i udzielali konsultacji. Dochodziło nawet do sytuacji, gdy pomagali im w opracowywaniu instrukcji o zasadach pracy⁶⁶.

1954 r., k. 139; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy Biura „A” KdsBP za miesiąc listopad 1954 r., 27 XII 1954 r., k. 177–178; AIPN, 0193/5531, Akta osobowe Michała Wiśniewskiego, Raport, 23 III 1954 r., k. 138; AIPN, 0649/9, t. 15, Zadania, zakres pracy i struktura Biura „A” KdsBP, b.d., k. 585.

⁶³ AIPN, 0649/9, t. 2, Notatka dot. organizacji Departamentu Techniki Operacyjnej, 14 VI 1954 r., k. 80–82; *ibidem*, Projekt etatu Departamentu Techniki Operacyjnej MBP, b.d., k. 76–79; AIPN, 1572/2637, Tymczasowy etat nr 09/121 Instytutu Techniki Operacyjnej MBP, [listopad 1954 r.], k. 1–4.

⁶⁴ AIPN, 0990/3, Rozkaz personalny nr 15, 21 I 1946 r., k. 36; AIPN, 0193/494, Akta osobowe Kazimierza Goszczyńskiego, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału IV Departamentu II MBP do Biura Personalnego MBP, 4 IX 1946 r., k. 82; AIPN, 003175/269, Akta osobowe Sławomira Skwierczyńskiego, Charakterystyka, 19 VII 1951 r., k. 139; AIPN, 0242/792, Akta osobowe Marii Rodzko, Dane dot. przebiegu służby w resorcie SW, 12 VIII 1984 r., k. III/86.

⁶⁵ AIPN, 3405/220, t. 1, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1952 r., 2 II 1953 r., k. 193; *ibidem*, t. 2, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1953 r., 13 II 1954 r., k. 27–28.

⁶⁶ *Ibidem*, t. 1, Sprawozdanie roczne z pracy Wydziału IV Departamentu II MBP i jego odpowiedników w terenie za 1951 r., 23 II 1952 r., k. 30–31; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowied-

Skala działalności MBP w rozwijaniu infrastruktury szyfrowej stale rosła i obejmowała kolejne instytucje i agendy państwowe. Dotyczyło to zwłaszcza tworzenia i utrzymywania infrastruktury służącej komunikowaniu się z zagranicą. Nie chodziło przy tym wyłącznie o łączność między MSZ czy służbami wywiadowczymi a placówkami zagranicznymi. Kiedy trwały rokowania pokojowe między Koreą Północną i Koreą Południową, zapadła decyzja o utworzeniu Komisji Nadzorczej Państw Neutralnych. W skład tego gremium wchodziła przedstawiciele czterech państw, w tym PRL. Za przygotowanie polskiej delegacji odpowiadała powołana do tego celu Jednostka Wojskowa 2000. Od 1952 r. Biuro „C” MSW szkoliło kandydatów na pracowników szyfrowych, którzy mieli wyjechać na Daleki Wschód. Odpowiadało ono również za zorganizowanie i utrzymywanie łączności szyfrowej między delegacją a Ambasadą PRL w Pekinie i krajem, jak również grupami działającymi na terenie Korei⁶⁷.

W 1954 r. Biuro „C” zaczęło wykonywać analogiczne zadania dla Delegacji PRL w Międzynarodowej Komisji Nadzoru i Kontroli w Indochinach. Zorganizowane przez oficerów MBP punkty szyfrowe w Kambodży, Laosie i Wietnamie utrzymywały łączność z krajem, jak również między sobą i podgrupami operującymi w terenie. Ponadto na potrzeby pracy w komisjach pokojowych przeszkolono dużą grupę nowych szyfrantów. Ze względu na pośpiech towarzyszący ich przygotowywaniu część z nich nie opanowała umiejętności w wystarczającym stopniu, co spowodowało później sporo problemów⁶⁸.

Innym zadaniem dotyczącym spraw zagranicznych było przygotowanie przez funkcjonariuszy służby szyfrowej MBP systemu łączności na potrzeby komunikacji między statkami Polskiej Marynarki Handlowej (PMH), komunikacji z Polskimi Liniami Oceanicznymi w Gdyni i Polską Żeglugą Morską w Szczecinie. W tym celu pod koniec 1952 r. zorganizowano dwa specjalne punkty szyfrowe w kraju i zaczęto szkolić personel, który miał je obsługiwać. Następnie przystąpiono do tworzenia szyfrpunktów na statkach handlowych i w przedstawicielstwie PMH w Tien Tsin. W ten sposób zbudowano infrastrukturę, która umożliwiała kontaktowanie się z załogami statków pływających między PRL a Chinami. Dla usprawnienia komunikacji w 1954 r. zorganizowano dodatkowy punkt szyfrowy na placówce w Kantonie⁶⁹.

ników w terenie za 1952 r., 2 II 1953 r., k. 184, 187–188; AIPN, 2241/275, Relacja Antoniego Bońskiego, 19 II 1986 r., k. 68.

⁶⁷ AIPN, 3405/220, t. 1, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1952 r., 2 II 1953 r., k. 183; *ibidem*, t. 2, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1953 r., 13 II 1954 r., k. 28; W. Bagieński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej...*, t. 1, s. 492.

⁶⁸ AIPN, 3405/220, t. 2, Sprawozdanie z całości pracy Biura „A” KdsBP i jego odpowiedników w terenie za 1954 r., 1955 r., k. 199, 206–207; J. Słowiak, *Wielka improwizacja. Delegacja Polska w Międzynarodowej Komisji Nadzoru i Kontroli w Wietnamie w latach 1954–1973*, Szczecin 2021, s. 106–116.

⁶⁹ AIPN, 3405/220, t. 1, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1952 r., 2 II 1953 r., k. 183; *ibidem*, t. 2, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1953 r., 13 II 1954 r., k. 28; *ibidem*, Sprawozdanie z całości pracy Biura „A” KdsBP i jego odpowiedników w terenie za 1954 r., 1955 r., k. 199.

W pierwszej połowie lat pięćdziesiątych pion szyfrów MBP przygotował systemy kodowe, dzięki którym krajowe instytucje i przedsiębiorstwa handlowe mogły utajnić treść telegramów wysyłanych do swych agend za granicą. Rozwiązanie to wykorzystywały m.in. NBP, Bank Handlowy oraz centrale handlu zagranicznego „Metalexport”, „Polimex” i „Skórimpex”. Ze względów bezpieczeństwa przygotowane przez funkcjonariuszy kanały łączności były jednak w pełni kontrolowane. Co więcej, na bazie zdobytych w ten sposób wiadomości do maja 1953 r. sporządzano biuletyny informacyjne, których odbiorcą był Departament IV MBP, zajmujący się „ochroną” gospodarki⁷⁰.

Od czasu do czasu służba szyfrowa otrzymywała zadania specjalne, polegające na zorganizowaniu tymczasowej łączności w związku z ważnymi wydarzeniami lub większymi operacjami UB. Przykładem tego rodzaju sytuacji były wybory do Sejmu PRL, które odbyły się 26 października 1952 r. W czasie ich trwania Biuro „C” MBP zapewniło bezpośrednią łączność szyfrową między Centralną Komisją Wyborczą a niektórymi okręgowymi komisjami wyborczymi⁷¹. Z kolei w styczniu 1954 r. pion szyfrów uczestniczył w operacji związanej z przyjazdem do PRL pierwszej grupy obywateli polskich, którzy w poprzednich latach zostali zesłani w głąb ZSRR. Około 350 osób amnestionowanych przez władze sowieckie zgrupowano w obozie przejściowym, a następnie wysłano transportami kolejowymi do Polski. Po dotarciu do Brześcia zostali oni skierowani do obozu filtracyjnego w Tomaszowie Lubelskim, gdzie poddano ich przesłuchaniom i sprawdzeniom. Rolą Biura „C” MBP było zorganizowanie łączności szyfrowej tego obozu z centralą resortu i wszystkimi WUBP. Do uruchomienia i obsłużenia tej infrastruktury pion szyfrów oddelegował kilku swoich pracowników. Później jednostka stworzyła łączność na potrzeby wydziałów repatriacyjnych⁷².

Do głównych zadań Wydziału IV i jego następców należał dekryptaż, określany w tych latach deszyfrazem. Była to specjalistyczna praca analityczna z dziedziny kryptologii, mająca na celu ujawnienie utajonej treści przejętych lub przechwyconych dokumentów, bez posiadania kluczy szyfrowych. Utworzona w 1948 r. komórka deszyfrowa była jedyną w kraju strukturą organizacyjną zajmującą się kryptoanalizą. Jednostki UB i służby wojskowe przysyłały do niej zaszyfrowane dokumenty oraz materiały szyfrowe uzyskane w toku pracy operacyjnej i aresztowań. Specjaliści zapoznawali się z nimi i starali się je odczytać. W 1951 r. do Wydziału IV wpłynęło 112 prośb o dekryptaż. W 94 przypadkach funkcjonariuszom Sekcji Deszyfrowej

⁷⁰ *Ibidem*, t. 1, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1952 r., 2 II 1953 r., k. 190; *ibidem*, t. 2, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1953 r., 13 II 1954 r., k. 34.

⁷¹ *Ibidem*, t. 1, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1952 r., 2 II 1953 r., k. 183.

⁷² *Ibidem*, t. 2, Sprawozdanie z całości pracy Biura „A” KdsBP i jego odpowiedników w terenie za 1954 r., 1955 r., k. 199; M. Ruchniewicz, *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR w latach 1955–59*, Warszawa 2000, s. 72–74.

udało się odczytać nadesłane materiały. W pozostałych 18 sprawach zakodowane teksty były zbyt krótkie lub szyfry okazały się zbyt mocne, by je złamać. Z największą liczbą wniosków w okresie sprawozdawczym zwrócił się Wydział VII Departamentu II MBP, zajmujący się kontrolą korespondencji⁷³.

Od 1951 r. poszczególne sprawy dotyczące kryptoanalizy prowadzono w ramach specjalnych teczek. W ten sposób uporządkowano także dokumentację związaną ze starszymi zleceniami. Na przełomie 1951 i 1952 r. przygotowano projekt zarządzenia ministra w sprawie utworzenia archiwum szyfrów. Pomysł pracowników Wydziału IV polegał na tym, by wszystkie jednostki operacyjne MBP i WUBP przejrzały swoje czynne i zamknięte już sprawy pod kątem materiałów związanych z jego pracą. Chodziło o odnalezienie w nich wszelkich danych na temat szyfrów, kluczy szyfrowych, instrukcji, a nawet maszyn używanych przez organizacje podziemne i obce służby. Zamierzano zgromadzić je w Departamencie II MBP i w ten sposób poszerzyć bazę porównawczą dla kolejnych analiz. Zarządzenie nr 012/52 zostało podpisane 22 lutego 1952 r. przez wiceministra Konrada Świetlika. Ustalono w nim, że jednostki operacyjne nadesłać posiadane materiały do końca marca. W przypadku prowadzonych ówczesnie rozpracowań funkcjonariusze zostali zobligowani do przekazywania ich, gdy przestaną być już potrzebne lub podczas archiwizacji akt⁷⁴.

Wprowadzenie zarządzenia przyniosło rezultaty. Wśród nadesłanej do pionu szyfrów dokumentacji były m.in. trzy tomy akt zawierających materiały IV Komendy Zrzeszenia „WiN”. Stanowiły one dowody rzeczowe w sprawie prezesa tej organizacji ppłk. Łukasza Cieplińskiego. Pracownicy Wydziału IV sporządzili z nich odpisy interesujących ich danych o szyfrach. W późniejszym czasie otrzymali też pakiet starszych dokumentów „WiN”⁷⁵. Oprócz tego Wydział II WUBP w Białymstoku nadesłał pakiet archiwalnych dokumentów, wśród których były m.in. szyfry Sztabu Okręgu AK/WiN w Białymstoku⁷⁶.

Ze względu na upływ czasu duża część nadesłanych do pionu szyfrów materiałów nie była już przydatna operacyjnie, niemniej ich analizę potraktowano jako praktyczną możliwość podniesienia kwalifikacji zawodowych kadry. Do tego celu wykorzystywano również sprowadzone z Zachodu publikacje fachowe. W charakterze ciekawostki warto odnotować, że Departament Więziennictwa MBP pomógł w dokonaniu ich przekładu, zleciwszy tę czynność osadzonemu, którzy mieli odpo-

⁷³ AIPN, 3405/220, t. 1, Sprawozdanie roczne z pracy Wydziału IV Departamentu II MBP i jego odpowiedników w terenie za 1951 r., 23 II 1952 r., k. 29–30; *ibidem*, t. 3, Problematyka komórki deszyfrowej, 23 XI 1966 r., k. 77.

⁷⁴ AIPN, 1572/805, Zarządzenie nr 012/52, 22 II 1952 r., k. 5.

⁷⁵ AIPN, 3526/5, Pismo dyrektora Departamentu III MBP do dyrektora Departamentu II MBP, 10 IV 1952 r., k. 46; *ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału IV Departamentu II MBP do dyrektora Departamentu III MBP, 9 VI 1952 r., k. 48; *ibidem*, Pismo dyrektora Departamentu III MBP do dyrektora Biura „C” MBP, 28 I 1953 r., k. 49.

⁷⁶ *ibidem*, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału II WUBP w Białymstoku do dyrektora Departamentu II MBP, 10 IV 1952 r., k. 113.

wiednie kwalifikacje. Po przepisaniu i uzupełnieniu stanowiły one podstawowe podręczniki wykorzystywane podczas szkoleń. W ramach szkolenia zawodowego organizowanego przez kierownictwo Biura „C” MBP zapoznawano się z różnymi systemami szyfrowymi i uczono się je odczytywać⁷⁷.

Równocześnie pion szyfrów MBP na bieżąco odpowiadał jednostkom operacyjnym na prośby o odczytanie uzyskiwanej przez nie dokumentacji. Duże znaczenie miały tu zwłaszcza działania na rzecz Departamentu III MBP, zwalczającego nielegalne organizacje w kraju. W trakcie prowadzonych przez tę jednostkę gier operacyjnych z zagranicznymi ośrodkami Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów uzyskiwano sporo zaszyfrowanych materiałów i oryginalnych dokumentów szyfrowych. W rezultacie w samym tylko 1953 r. odczytano ok. 300 nazwisk i innych danych dotyczących członków OUN⁷⁸.

Ogromną rolę odgrywała też współpraca pionu szyfrów z kontrwywiadem. Dokumenty szyfrowe zdobywane podczas działań operacyjnych, zwłaszcza penetracji zagranicznych przedstawicielstw w PRL, przekazywano do Biura „C” MBP. W myśl uzgodnień pomiędzy jednostkami wszystkie uzyskane depesze szyfrowe przesyłane z i do placówek na bieżąco poddawano analizie. Monitorowano przy tym ewentualne modyfikacje i zmiany. O treści odczytanych depesz i dodatkowych spostrzeżeniach informowano oficerów kontrwywiadu. Prowadzono też analizy na własne potrzeby, starano się zorientować, jakie były zasady posługiwania się konkretnymi szyframi. W ten sposób możliwe było szybsze dostosowywanie się do przeprowadzanych na placówkach zmian. Z biegiem lat od funkcjonariuszy pracujących przy realizacji tego rodzaju zadań zaczęto wymagać znajomości języków obcych i kilku z nich wysłano na kursy angielskiego, francuskiego i niemieckiego. Zachętą do nauki była perspektywa wyjazdów służbowych za granicę. Działania analityczne były też jednym z ważniejszych pól późniejszej współpracy z KGB. Dysponując specjalistyczną wiedzą i dostępem do materiałów uzyskiwanych w krajach bloku, służba ta mogła efektywniej prowadzić własne działania związane z kryptoanalizą⁷⁹.

Dla usprawnienia pracy deszyfrowej dokumentację z tym związaną gromadzono w ramach spraw dotyczących przedstawicielstw poszczególnych państw, nazywa-

⁷⁷ AIPN, 3405/220, t. 1, Sprawozdanie roczne z pracy Wydziału IV Departamentu II MBP i jego odpowiedników w terenie za 1951 r., 23 II 1952 r., k. 30; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1952 r., 2 II 1953 r., k. 189, 191; *ibidem*, t. 2, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1953 r., 13 II 1954 r., k. 36–37.

⁷⁸ AIPN, 3526/1, Pismo p.o. dyrektora Departamentu III MBP do dyrektora Biura „C” MBP, 29 V 1954 r., k. 111; AIPN, 3405/220, t. 2, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1953 r., 13 II 1954 r., k. 33; *ibidem*, Sprawozdanie z całości pracy Biura „A” KdsBP i jego odpowiedników w terenie za 1954 r., 1955 r., k. 205. Liczne odniesienia do spraw szyfrowych w kontekście działań przeciwko OUN można znaleźć w publikacji: I. Hałagida, *Prowokacja „Zenona”*...

⁷⁹ AIPN, 3405/220, t. 2, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1953 r., 13 II 1954 r., k. 36; AIPN, 3405/311, Notatka służbowa w sprawie współpracy Biura „A” MSW ze służbą szyfrową i dekryptażu KBP przy RM ZSRS, 17 VII 1976 r., k. 205–209.

nych w latach sześćdziesiątych obiektami „D”. Placówkę Argentyny określano kryptonimem „Pszenica”, Austrii – „Ikar”, Belgii – „Omega”, Brazylii – „Prowincja”, Danii – „Tabor”, Egiptu – „Filar”, Finlandii – „Diament”, Francji – „Argus”, Holandii – „Unikat”, Iranu – „Cyklop”, Izraela – „Jordan”, Kanady – „Magnes”, Meksyku – „Nafta”, Norwegii – „Neptun”, Stanów Zjednoczonych – „Lombard”, Szwajcarii – „Zegar”, Szwecji – „Reporter”, Turcji – „Syrena”, Wielkiej Brytanii – „Belona”, a Włoch – „Kapitol”. Do połowy lat sześćdziesiątych liczba placówek, którymi się interesowano, wzrosła do 24⁸⁰.

W miarę możliwości kontrwywiad i służba szyfrowa dążyły do całkowitego i nieprzerwanego deszyfrowania korespondencji prowadzonej przez przedstawicielstwa dyplomatyczne. W praktyce najczęściej działano wyrywkowo, w zależności od tego, co udało się zdobyć drogą operacyjną. To m.in. z tego powodu służbom tak zależało na werbowaniu szyfrantów z obcych placówek, pozyskiwanie do współpracy personelu technicznego i administracyjnego mogło natomiast służyć do zdobywania kluczy lub możliwości wejścia do rozpracowywanych obiektów. Na etapie przygotowań do penetracji punktu szyfrowego do grupy pracowników kontrwywiadu dołączał przedstawiciel Biura „C”. Przykładem tego rodzaju operacji była sprawa pracownika Poselstwa Szwajcarii w Warszawie, który został zwerbowany przez Departament I MBP w marcu 1954 r. Agent „Roman” samodzielnie wyniósł z poselstwa maszynę szyfrową, z którą przez blisko godzinę mogli się zapoznać specjaliści z UB. W lipcu 1957 r. dzięki jego pomocy włamano się do samego budynku i zdobyto komplet szyfrów⁸¹.

Według sprawozdania Biura „C” MBP za 1953 r. dzięki współpracy z kontrwywiadem udało się rozpracować klucze do szyfrów przedstawicielstw dyplomatycznych Argentyny, Egiptu, Finlandii i Meksyku w Warszawie. Największe znaczenie miało jednak złamanie szyfrów placówki francuskiej, dzięki czemu w ciągu

⁸⁰ AIPN, 3405/232, Plan opracowania obiektu krypt. „Prowincja”, 1 IV 1954 r., k. 3; AIPN, 3405/226, Plan opracowania obiektu krypt. „Tabor”, 18 X 1954 r., k. 3; AIPN, 3405/239, Plan opracowania obiektu krypt. „Filar”, 18 X 1954 r., k. 28; AIPN, 3405/241, t. 1, Plan opracowania obiektu krypt. „Argus”, 18 X 1954 r., k. 122; AIPN, 3405/234, Plan opracowania obiektu krypt. „Cyklop”, 18 X 1954 r., k. 5; AIPN, 3405/229, Plan opracowania obiektu krypt. „Neptun”, 18 X 1954 r., k. 3; AIPN, 3405/242, t. 1, Plan opracowania obiektu krypt. „Pszenica”, 19 X 1954 r., k. 19; AIPN, 3405/228, Plan opracowania obiektu krypt. „Unikat”, 19 X 1954 r., k. 3; AIPN, 3405/225, Plan opracowania obiektu krypt. „Magnes”, 19 X 1954 r., k. 3; AIPN, 3405/238, Plan opracowania obiektu krypt. „Nafta”, 19 X 1954 r., k. 4; AIPN, 3405/224, t. 1, Plan opracowania obiektu krypt. „Belona”, 19 X 1954 r., k. 3; AIPN, 3405/235, t. 1, Plan opracowania obiektu krypt. „Kapitol”, 19 X 1954 r., k. 3; AIPN, 3405/233, Plan opracowania obiektu krypt. „Syrena”, 21 X 1954 r., k. 9; AIPN, 3405/236, t. 1, Plan opracowania obiektu krypt. „Omega”, 25 X 1954 r., k. 4; AIPN, 3405/237, Plan opracowania obiektu krypt. „Diament”, 25 X 1954 r., k. 4; AIPN, 3405/244, Plan opracowania obiektu krypt. „Zegar”, 25 X 1954 r., k. 5; AIPN, 3405/227, Plan opracowania obiektu krypt. „Reporter”, 25 X 1954 r., k. 14; AIPN, 3405/220, t. 3, Problematyka komórki deszyfrowej, 23 XI 1966 r., k. 80.

⁸¹ AIPN, 0236/12, t. 2, Raport o zezwolenie na dokonanie penetracji w poselstwie szwajcarskim w Warszawie przy pomocy agenta „Romana”, 24 VII 1957 r., k. 327–328; *ibidem*, Notatka służbowa, [lipiec 1957 r.], k. 329; AIPN, 003195/180, mf., Notatka służbowa dot. przeprowadzonej penetracji w poselstwie szwajcarskim w Warszawie, 8 XI 1957 r., k. 66 (PDF); W. Bagiński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej...*, t. 1, s. 341.

tego roku odczytano aż 793 depesze. Osiągnięcie to umożliwiło Departamentowi I MBP rozwiniecie działań operacyjnych na tym kierunku⁸².

Jako ciekawostkę warto odnotować, że na początku lat sześćdziesiątych Zakład Historii Partii KC PZPR zwrócił się do Biura „A” MSW o odczytanie części zaszyfrowanych dokumentów Komunistycznej Partii Polski z lat trzydziestych⁸³. W 1962 r. funkcjonariusze tej jednostki rozpoczęli deszyfrowanie materiałów z archiwum Komendy Głównej AK, które odnaleziono w październiku 1961 r. Liczyły one kilka milionów grup i po odczytaniu i opracowaniu duża część z nich została przekazana do Centralnego Archiwum MSW⁸⁴. Jak wspominała pracująca nad tym zadaniem Maria Rodźko, wymagało ono cierpliwości i samozaparcia ze względu na brakujące elementy kluczy i ogrom materiałów do przeanalizowania. „Prace te wykonywaliśmy obok innych bieżących zadań. Było to niesłychanie trudne, absorbowało bez przerwy umysł, powodowało bezsenność i wyczerpanie psychiczne. W czasie jednej z takich bezsennych nocy udało mi się odkryć sposoby budowania kluczy szyfru”⁸⁵.

W grudniu 1953 r. Departament Łączności MBP zwrócił się do Biura „C” MBP o pomoc w zainicjowaniu działań o charakterze radiokontrybiurowym. Chodziło o nawiązanie współpracy obu jednostek w odnajdywaniu zaszyfrowanych częstotliwości fal radiowych oraz dat seansów radiowych, wykorzystywanych przez ośrodki wywiadowcze do kontaktowania się ze swoimi agentami w PRL. Przedsięwzięcia tego rodzaju służyły do identyfikowania nieznanych dotąd źródeł i odczytywania treści wymienianej korespondencji. Z uwagi na brak odpowiednich specjalistów Biuro Szyfrów nie było wówczas przygotowane do włączenia się do tego rodzaju przedsięwzięcia. Komórkę kontrybiu radiowego utworzono jednak na początku 1955 r. w powstającym wówczas Departamencie IX (Techniki Operacyjnej) KdsBP⁸⁶.

Istotną rolę w funkcjonowaniu służby szyfrowej MBP odgrywała nieustająca pomoc ze strony sowieckiej. Z relacji Antoniego Bońskiego wiemy, że przy kierowanej przez niego jednostce po odwołaniu do ZSRS mjr. Szarowa i kpt. Wojtkiewicza

⁸² AIPN, 3405/220, t. 2, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1953 r., 13 II 1954 r., k. 32.

⁸³ AIPN, 02366/2, Sprawozdanie z przeprowadzonych badań dokumentów Komitetu Centralnego KPP z lat 1918–1923, 17 X 1958 r., k. 3–8.

⁸⁴ AIPN, 1585/4946, Sprawozdanie z pracy Biura „A” MSW i jego odpowiedników w jednostkach terenowych za 1960 r., 20 I 1961 r., k. 20; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy Biura „A” MSW i jego odpowiedników w jednostkach terenowych za 1962 r., luty 1963 r., k. 36; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy Biura „A” MSW i jego odpowiedników w jednostkach terenowych za 1964 r., 16 III 1965 r., k. 45; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy Biura „A” MSW i jego odpowiedników w jednostkach terenowych za 1965 r., 29 I 1966 r., k. 59; AIPN, 0242/792, Akta osobowe Marii Rodźko, Wniosek personalny, 15 V 1962 r., k. III/37; *ibidem*, Charakterystyka służbowa, 15 I 1963 r., k. III/40; AIPN, 1114/2, Notatka służbowa dot. zdeszyfrowania dokumentów archiwum KG AK, 7 XI 1964 r., k. 171–174.

⁸⁵ AIPN, 0242/792, Akta osobowe Marii Rodźko, Dane dot. przebiegu służby w resorcie SW, 12 VIII 1984 r., k. III/87.

⁸⁶ AIPN, 3405/220, t. 2, Sprawozdanie z pracy Biura „C” MBP i jego odpowiedników w terenie za 1953 r., 13 II 1954 r., k. 34; AIPN, 0649/9, t. 15, Zakres działania i struktura Departamentu IX KdsBP, [1955 r.], k. 498–499.

nie było żadnego doradcy. Niewątpliwie jednak kontakty robocze były bliskie i cały model funkcjonowania aparatu odpowiedzialnego za te kwestie wzorowano na rozwiązaniach z Kraju Rad. Początkowo współpracowano z 5 Zarządem NKGB (Szyfrowo-Deszyfrowym). 23 maja 1946 r. (niedługo po przemianowaniu NKGB na MGB, co miało miejsce w marcu tego roku) jednostka zmieniła numer na 6. Następnie, 19 października 1949 r., na bazie Służby Dekryptażu i Wywiadu Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych ZSRS i 6 Zarządu MGB powołano Główny Zarząd Specjalnej Służby (GUSS) przy KC WKP(b). W związku z utworzeniem KGB 24 kwietnia 1953 r. służba szyfrowa została przemianowana na 8 Zarząd, a następnie w marcu 1954 r. na 8 Zarząd Główny KGB i pod tą nazwą funkcjonowała aż do 1991 r.⁸⁷

Charakterystyczne było, że przez dość długi czas MBP nie opracowywało wszystkich rodzajów dokumentów szyfrowych samodzielnie i większość szyfrów otrzymywało od służb ZSRS⁸⁸. Potwierdza to relacja Bońskiego: „Szyfry te używane były w zasadzie na głównych liniach łączności. Jedynie niektóre tylko szyfry lub kody dla jednostek operacyjnych opracowywaliśmy sami. [...] Jednakże w końcu 1950 roku coraz pilniej narastały potrzeby opracowania wielu nowych systemów szyfrowych i kodowych do różnych zadań operacyjnych. Dość często ludzie posługujący się szyframi pracowali w trudnych warunkach, co również przy opracowywaniu nowych systemów należało oczywiście uwzględnić. Na głównych liniach łączności także należało wprowadzić system umożliwiający szybsze szyfrowanie, co wiązało się ze sprawniejszym przekazywaniem informacji adresatom. Biura »A«⁸⁹ nie było na to stać. Nie umieliśmy wówczas opracować takich szyfrów, które spełniałyby wymogi wynikające z potrzeb i czasu. Wówczas zwróciłem się do ministra z prośbą o spowodowanie przysłania do nas specjalistów radzieckich, którzy by nam pomogli, a przede wszystkim nauczyli nas zasad opracowywania takich systemów szyfrowych. W grudniu 1951 roku przyjechało do nas dwóch radzieckich specjalistów – Szachołow i Antonow, którzy uczyli nas do 1954 roku tych właśnie zasad opracowywania szyfrów. Ten okres nauki pozwolił nam rozwiązać zasadniczy problem, przed którym stało Biuro »A«. Od 1956 roku opracowywaliśmy już sami wszystkie systemy szyfrów, również dla WOP, KBW, armii oraz Ministerstwa Spraw Zagranicznych, wraz z placówkami dyplomatycznymi. Od tej pory przestaliśmy zamawiać szyfry w Związku Radzieckim, za które drogo płaciliśmy”⁹⁰.

⁸⁷ 5-je – 6-je Uprawlenije NKWD SSSR, <https://shieldandsword.mozohin.ru/nkgb4353/structure/5U.htm>, dostęp 17 II 2023 r.; Głównoje uprawlenije spiecjalnoj służby (GUSS) pri CK WKP(b), <https://shieldandsword.mozohin.ru/guss4953/index.htm>, dostęp 17 II 2023 r.; 8-je Uprawlenije, <https://shieldandsword.mozohin.ru/VD3462/mvd5354/structure/8U.htm>, dostęp 17 II 2023 r.; 8-je Głównoje uprawlenije, <https://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/8GU.htm>, dostęp 17 II 2023 r.

⁸⁸ AIPN, 0142/15, Akta osobowe Eugeniusza Szarowa, Raport, 20 VIII 1946 r., k. 30.

⁸⁹ Antoni Boński posłużył się tu późniejszą nazwą jednostki, ale z kontekstu jednoznacznie wynika, że chodzi o pion szyfrów MBP.

⁹⁰ AIPN, 2241/275, Relacja Antoniego Bońskiego, 19 II 1986 r., k. 68–69.

Relację byłego dyrektora Biura „A” MSW w dużym stopniu potwierdza analiza pracy tej jednostki sporządzona dla kierownictwa ministerstwa w 1966 r. Stwierdzono w niej *expressis verbis*: „Od lutego 1945 r., to jest od chwili zorganizowania służby szyfrowej byłego Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, oraz od marca 1946 r., gdy zorganizowano służbę szyfrową w Wojsku Polskim, do 1958 roku wszystkie szyfry i dokumenty szyfrowe dla potrzeb państwa były zamawiane w ZSRR i dostarczane do Biura »A« MSW (dawniej MBP). Biuro »A« przy pomocy otrzymanych szyfrów i dokumentów szyfrowych zabezpieczało wszystkie potrzeby służb szyfrowych państwa, a mianowicie resortów: spraw wewnętrznych (MBP), obrony narodowej, spraw zagranicznych oraz żeglugi”⁹¹. Istotnie, dopiero z dniem 1 czerwca 1958 r. powołano komórkę odpowiedzialną za wytwarzanie dokumentów szyfrowych dla potrzeb SB, MO, MSZ, MON, Wojsk Ochrony Pogranicza (WOP), Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW), Komendy Głównej Terenowej Obrony Przeciwlotniczej i Ministerstwa Żeglugi. Był to Wydział III Biura „A” MSW⁹².

Z relacji płk. Bońskiego wynika również, że w latach 1952–1953 Biuro „C” MBP zorganizowało łączność szyfrowo-radiową z organami bezpieczeństwa Związku Sowieckiego i innych krajów bloku wschodniego. Służyła ona przede wszystkim wymianie danych na tematy operacyjne. Wspominając okoliczności z tym związane, pułkownik zapisał: „Utrzymywanie łączności z tymi instytucjami w wymienionych krajach było dla mnie dużą trudnością, ponieważ ja bezpośrednio szyfrowałem informacje do wymienionych instytucji oraz rozszyfrowywałem ich informacje do nas. Wzajemne przekazywanie informacji operacyjnych zostało ustalone w języku rosyjskim. Uprawnionymi do przekazywania tych informacji byli ministrowie tych resortów i wiceministrowie, którzy byli zwierzchnikami jednostek operacyjnych”⁹³.

Służba szyfrowa MBP a MSZ i wywiad

Latem 1945 r. alianci zachodni cofnęli uznanie rządowi RP na uchodźstwie na rzecz władz w Warszawie. Decyzja ta pozwoliła zacząć organizować przedstawicielstwa zagraniczne – ambasady, poselstwa, konsulaty i placówki handlowe. Dla zapewnienia łączności z centralą MSZ konieczne było utworzenie w nich punktów szyfrowych i zbudowanie odpowiedniej infrastruktury do radiołączności w Warszawie. Początkowo zadania te należały do kompetencji utworzonego na przełomie września i października 1945 r. Referatu Specjalnego i Kurierskiego Departamentu Politycznego MSZ. Organizatorami komórki szyfrowej byli oficerowie sowieccy z MBP, a pierwszymi pracownikami – czterej młodzi funkcjonariusze Wydziału

⁹¹ AIPN, 1595/2066, Problematyka pracy Biura „A” MSW na dzień 1 IX 1966 r., [1966 r.], k. 82.

⁹² AIPN, 1595/667, Pismo dyrektora Biura „A” MSW do wiceministra spraw wewnętrznych, 7 III 1958 r., k. 14–16; AIPN, 1595/85, Zarządzenie organizacyjne nr 048/Org., 29 V 1958 r., k. 117–118; AIPN, 1595/56, Uzupełnienie etatu nr 04/22 z 22 I 1958 r., [29 V 1958 r.], k. 12v.

⁹³ AIPN, 2241/275, Uzupełnienie relacji Antoniego Bońskiego, 28 VIII 1986 r., k. 73.

Specjalnego. Pierwszym kierownikiem tej komórki (od 1 października 1945 do drugiej połowy marca 1946 r.) był Antoni Boński⁹⁴. W 1946 r. grupa zajmująca się szyframi została przemianowana na Wydział Specjalny. W czasie reorganizacji struktury MSZ w 1947 r. został on włączony do Gabinetu Ministra i od tej pory jako Referat Szyfrów stanowił część Wydziału Łączności. Taki stan utrzymał się do 1959 r., gdy utworzono samodzielnie działający Departament Łączności MSZ, który istniał aż do upadku PRL⁹⁵.

Obsada pionu szyfrów MSZ była dość liczna, aczkolwiek niewspółmierna do potrzeb. W grudniu 1951 r. w Referacie Szyfru pracowało 24 szyfrantów (określanych mianem technicznych pracowników łączności), a 6 kolejnych stanowisk pozostawało nieobsadzonych. W tym samym czasie na 28 placówkach działało 31 szyfrantów i istniało zapotrzebowanie na kolejnych 12. W 1954 r. pracowało w tej komórce ok. 35 osób. Z kolei w 1959 r. etat Referatu Szyfrów Wydziału Łączności liczył 50 stanowisk w centrali i 53 na placówkach, ale w dalszym ciągu nie był w pełni obsadzony⁹⁶. Z uwagi na konieczność codziennego i całodobowego odbierania depesz z radiowęzła MSZ praca pionu szyfrów odbywała się w trybie zmianowym. W 1955 r. w czasie jednej zmiany pracowało 8–10 osób⁹⁷.

Trzon kadry MSZ zajmującej się szyframi stanowili oddelegowani w tym celu funkcjonariusze MBP, aczkolwiek w latach czterdziestych byli wśród nich i tacy, którzy nie służyli w UB. Pierwszych szyfrantów wysłano na placówki już latem 1945 r. Jako że nie dysponowano wystarczającą liczbą przeszkolonych pracowników w Warszawie, sięgano po osoby służące w aparacie terenowym MBP, w tym zwłaszcza po absolwentów Kursu Specjalnego w Lublinie. W początkowym okresie istnienia Wydział IV Departamentu II MBP nie miał jeszcze etatu niejawnego. Z tego powodu pracownicy delegowani do pracy poza UB przenoszeni byli do dyspozycji MSZ. W wielu wypadkach funkcjonariusze, którzy przeszli do pracy w resorcie spraw zagranicznych, nie wracali już do organów bezpieczeństwa i zwalniano ich ze służby. Wraz z rozwojem sieci zagranicznych przedstawicielstw zapotrzebowanie na szyfrantów rosło. Na większości placówek pracowali w pojedynkę. Tam, gdzie zapotrzebowanie było większe, jak np. w Berlinie,

⁹⁴ AIPN, 0586/3099, mf., Życiorys Jana Kolendo, 1 VII 1946 r., k. 4 (PDF); AIPN, 0142/15, Akta osobowe Eugeniusza Szarowa, Raport, 20 VIII 1946 r., k. 30; AIPN, 2241/275, Relacja Antoniego Bońskiego, 19 II 1986 r., k. 66.

⁹⁵ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (dalej: AMSZ), z. 15, t. 1, w. 1, Projekt organizacji Wydziału Radiokomunikacji MSZ, b.d., k. 1–4; AMSZ, z. 23, t. 1, w. 1, Zarządzenie nr 3 Ministra Spraw Zagranicznych w sprawie utworzenia Departamentu Łączności MSZ, 5 III 1959 r., k. 105–106; K. Szczepanik, *Organizacja polskiej służby zagranicznej 1918–2010*, Warszawa 2012, s. 202–209, 217–218.

⁹⁶ AIPN, 3405/220, t. 1, Sprawozdanie roczne z pracy Wydziału IV Departamentu II MBP i jego odpowiedników w terenie za 1951 r., 23 II 1952 r., k. 27; AIPN, 0194/2832, Akta osobowe Edwarda Kasztana, Charakterystyka służbowa, grudzień 1954 r., k. 74; AMSZ, z. 23, t. 1, w. 1, Pismo dot. utworzenia Departamentu Łączności MSZ, [1959 r.], k. 33.

⁹⁷ AIPN, 0194/2729, Akta osobowe Stanisława Mazurka, Charakterystyka służbowa, styczeń 1955 r., k. III/16; AIPN, 2241/275, Uzupełnienie relacji Antoniego Bońskiego, 28 VIII 1986 r., k. 73.

Moskwie, Londynie, Paryżu, Pekinie i Waszyngtonie, działali w parach. W latach czterdziestych i pięćdziesiątych czas pobytu pracownika łączności za granicą był zróżnicowany, z reguły wahał się od roku do czterech lat. Pod koniec lat pięćdziesiątych przyjęto, że rotacja na stanowisku szyfranta będzie się odbywała średnio co dwa lata⁹⁸.

Punkty szyfrowe na placówkach zagranicznych stanowiły zazwyczaj część kancelarii tajnych. Były to nieduże, słabo wentylowane i pozbawione okien pomieszczenia. Ze względów bezpieczeństwa starano się je organizować w najbardziej niedostępnych częściach wykorzystywanych budynków. Z tego samego powodu, a także z konieczności bycia stale w pogotowiu co najmniej do połowy lat pięćdziesiątych szyfranci mieszkali w pomieszczeniach przylegających do szyfrpunktów⁹⁹. Jak tłumaczył Antoni Boński, była to „zasada mająca na celu zabezpieczenie przed przeniknięciem agentury do punktu szyfrowego i zabezpieczenie szyfrów. Ale nie tylko, ponieważ w punktach szyfrowych były przechowywane inne ściśle tajne materiały. Jeżeli wychodził szyfrant chociażby na godzinę, to punktu szyfrowego strzegła jego żona”¹⁰⁰. Wyjaśnienia swe Boński podsumował: „Jest to wprawdzie bardzo uciążliwe, lecz w owym czasie nie było lepszego zabezpieczenia”¹⁰¹.

Na podstawie dokumentacji sprawozdawczej Biura „C” MBP można stwierdzić, że relacja dyrektora Bońskiego w większym stopniu odzwierciedlała oczekiwania niż praktykę. W trakcie przeprowadzonych w 1954 r. inspekcji szyfrpunktów na placówkach zagranicznych stwierdzono dużą liczbę uchybień związanych z ich zabezpieczeniem. Okazało się, że w Belgradzie, Kairze, Pekinie i Tel Awiwie punkty te nie były w ogóle chronione po godzinach urzędowania. W przypadku szesnastu placówek dochodziło do sytuacji, gdy pozostawały one bez nadzoru, ponieważ szyfranci wychodzili z rodzinami poza budynek przedstawicielstwa. W dwóch kolejnych stwierdzono, że punkty zostały ulokowane w nieodpowiednich miejscach budynków, co nie gwarantowało im należytego bezpieczeństwa. Pozostałe problemy były bliźniaczo podobne do tych, z jakimi borykano się w PUBP. W kilku przedstawicielstwach ujawniono, że szyfranci nie niszczyli brudnopisów depesz i w niewłaściwy sposób zabezpieczali szyfrpunkty. Oprócz tego przez swoją lekomyślność dopuszczali do sytuacji, gdy niepowołane do tego osoby miały lub mogły mieć kontakt z materiałami szyfrowymi. Jednym z wniosków pokontrolnych był postulat zainstalowania urządzeń alarmowych w punktach szyfrowych na placówkach¹⁰².

⁹⁸ AIPN, 0193/1735, Akta osobowe Pawła Dyjaka, Wniosek, 15 XII 1945 r., k. 22; *ibidem*, Pismo kierownika Wydziału Specjalnego do kierownika Wydziału Personalnego MBP, 12 I 1946 r., k. 21.

⁹⁹ AIPN, 0218/2084, Akta osobowe Władysława Fudały, Pismo dot. służby ppłk. Władysława Fudały w organach bezpieczeństwa, 26 XI 1980 r., k. III/70.

¹⁰⁰ AIPN, 2241/275, Relacja Antoniego Bońskiego, 19 II 1986 r., k. 69.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² AIPN, 3405/220, t. 2, Sprawozdanie z całości pracy Biura „A” KdsBP i jego odpowiedników w terenie za 1954 r., 1955 r., k. 203–204, 209.

Gdy szyfrant brał urlop wypoczynkowy, centrala MSZ przysyłała na jego miejsce innego pracownika, który przejmował od niego obowiązki. Ze względu na niewystarczającą liczbę odpowiednio przygotowanej kadry był z tym jednak problem. We wczesnych latach pięćdziesiątych na porządku dziennym było to, że szyfranci pracujący na placówkach nie mogli wziąć urlopu nawet przez kilka lat. Zdawano sobie sprawę, że brak odpoczynku odbija się na ich pracy, podejmowano więc wysiłki, by do takich przypadków dochodziło jak najrzadziej. W 1955 r. powołano nawet grupę szyfrantów, którzy mieli pełnić funkcję zmienników swoich kolegów na czas ich nieobecności, ale całkowicie nie rozwiązało to problemu¹⁰³. Przykładem może być sprawa por. Franciszka Lacha, który w latach 1953–1956 był szyfrantem przy Stałym Przedstawicielstwie PRL w Nowym Jorku. W raporcie sporządzonym po powrocie do kraju zapisał: „Na moją prośbę o odwołanie jesienią 1955 r. centrala nie wyraziła zgody. W swych obowiązkach nie liczyłem się z godzinami pracy. Byłem na każde zawołanie i o każdej porze dnia. Przez cały okres pracę szyfrową wykonywałem przy lampie elektrycznej, w wyniku czego chorowałem na zapalenie spojówek. Mimo choroby pracowałem. [...] Byłem nie tylko pracownikiem szyfrpunktu, lecz jednocześnie wartownikiem całego gmachu Delegacji. Strzegłem tego więcej jak własnych dzieci”¹⁰⁴.

W latach czterdziestych i pięćdziesiątych dość często zdarzało się, że szyfrantom nakazywano, by jak najrzadziej opuszczali gmach przedstawicielstwa. Podyktowane to było względami bezpieczeństwa i obawą, że mogą paść ofiarą prowokacji lub nawet zostać porwani. Na przestrzeni lat odnotowano przypadki, gdy nieznani im ludzie proponowali pozostanie na stałe za granicą. We wrześniu 1952 r. w Waszyngtonie szyfrant Mikołaj Wojtiuk został zaczepiony w tej sprawie przez agenta FBI. Doszło do tego, gdy robił zakupy w sklepie znajdującym się w bliskim sąsiedztwie ambasady¹⁰⁵. W 1953 r. podobna sytuacja spotkała pracującego w Poselstwie PRL w Meksyku chor. Leopolda Grzesiczaka, do którego zgłosił się nieznany mu człowiek związany z amerykańskimi służbami¹⁰⁶.

Z biegiem lat dobór kadry do pracy za granicą stawał się coraz bardziej restrykcyjny. Dużą wagę przykładano do odpowiedniego opanowania umiejętności fachowych, samodzielności i nienagannego prowadzenia się. Kandydaci na szyfrantów nie mogli być kawalerami, co miało ich uchronić przed nawiązywaniem przygodnych znajomości z kobietami. Najważniejsze były względy bezpieczeństwa, toteż

¹⁰³ *Ibidem*, t. 1, Sprawozdanie roczne z pracy Wydziału IV Departamentu II MBP i jego odpowiedników w terenie za 1951 r., 23 II 1952 r., k. 27; AIPN, 0604/493, Akta osobowe Edwarda Ćwika, Pismo dyrektora Biura „A” KdsBP do zastępcy przewodniczącego KdsBP, 16 V 1955 r., k. 153; AIPN, 0193/4546, Akta osobowe Stanisława Wołcza, Pismo dyrektora Biura „A” KdsBP do zastępcy przewodniczącego KdsBP, 14 IV 1956 r., k. III/16.

¹⁰⁴ AIPN, 00945/1187, mf., Odwołanie, 7 VIII 1956 r., k. 24 (PDF).

¹⁰⁵ AIPN, 0194/2210, t. 2, Akta osobowe Mikołaja Wojtiuka, Raport, 7 X 1952 r., k. 11.

¹⁰⁶ AIPN, 0194/2843, Akta osobowe Leopolda Grzesiczaka, Pismo Leopolda Grzesiczaka do posła PRL w Meksyku, 5 X 1953 r., k. III/11–12.

kluczową sprawą stała się pewność polityczna i umiejętność dbania o przestrzeganie tajemnicy służbowej, a mimo to i tak zdarzały się przypadki ucieczek szyfrantów. W latach czterdziestych zdezerterowali np. Marian Dzieciołowski i Adam Gorwic z Paryża oraz Jan Kolendo z Nowego Jorku. Aby zapobiegać tego typu sytuacjom, wywiad MBP rozbudowywał kontrwywiadowczą sieć współpracowników w zagranicznych przedstawicielstwach. Czasami szyfrantów werbowano do współpracy i powierzano im zadania z zakresu ochrony placówek. Zgodnie z obowiązującymi zasadami nie wolno było jednak wykorzystywać ich do działań wywiadowczych, w tym przede wszystkim do kontaktów z agenturą. Powodowane to było obawą, że w razie wpadki przedstawicielstwo mogłoby zostać pozbawione łączności z krajem¹⁰⁷.

Szyfranci pracujący w przedstawicielstwach dyplomatycznych i konsularnych Polski „ludowej” działali na rzecz MSZ, ale w wielu wypadkach byli równocześnie zobowiązani do przesyłania depesz szyfrowych wywiadu. Nie dotyczyło to jednak wszystkich placówek, ponieważ sieć informacyjna tej służby nie była aż tak rozbudowana. W sytuacji, gdy do Wydziału II, a później Departamentu VII MBP, docierała informacja o planowanym wyjeździe szyfranta za granicę, funkcjonariusz tej jednostki nawiązywał z nim kontakt. Zazwyczaj informowano go o tym, czego się od niego oczekuje, i uzgadniano zasady postępowania, następnie zaś przedstawiano do podpisania instrukcję, która zawierała m.in. hasło i odzew niezbędne do nawiązania kontaktu.

W instrukcji z końca listopada 1945 r. dla wyjeżdżającego do Sofii Wiktora Antonowicza zapisano: „Obok wykonywania normalnych swoich obowiązków wykonywać będziecie niżej opisane zadania: od osoby, którą wam w swoim czasie wskażemy, przyjmować będziecie teksty szyfrogramów przeznaczonych dla nas. Teksty te będziecie szyfrować szyfrem według ostatniego numeru dokumentów szyfrowalnych, oznaczając szyfrogram »44444«. Taki szyfrogram przekażecie radyscie do nadania normalną drogą. Szyfrogramów tych nie będziecie odnotowywać w żadnych spisach, a rękopisy będziecie zwracać osobie, od której tekst otrzymacie. Nikomu pod żadnym pozorem nie wolno wam wspominać o tym zadaniu waszym i nikt nie powinien się domyślać, że w ten sposób postępujecie. Ujawnienie tej tajemnicy jest równoznaczne ze zdradą tajemnicy państwowej i jako takie jest karane. Szyfrogramy otrzymane a oznaczone liczbą »44444« będziecie rozszyfrowywać według ostatniego numeru dokumentów i teksty przekazywać tejże osobie. Osobę uprawnioną do nadawania w ten sposób szyfrogramów i do otrzymywania ich rozpoznacie w ten sposób, że zwróci się ona do was z prośbą o załatwienie reperacji zegarka. Odpowiedź wówczas: »Ale ja nie znam tu żadnego zegarmistrza«. Wówczas ta osoba powie: »Ale słyszałem, że wy reperujecie zegarki«. Instrukcję otrzymałem

¹⁰⁷ AIPN, 0194/2210, t. 2, Akta osobowe Mikołaja Wojtiuka, Notatka o agencji „Grzegorz”, b.d., k. 18; W. Bagiński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej...*, t. 1, s. 148–149, 167.

od ppłk. Burgina, szefa W2S MBP, i wykonywać ją będę dokładnie i starannie”¹⁰⁸. Podobnie wyglądały inne instrukcje dla szyfrantów z tych lat¹⁰⁹.

Własnym zespołem zajmującym się szyframi – niezależnie od Departamentu II MBP – dysponował wywiad. Jego pierwszym pracownikiem, który odpowiadał za te kwestie, był Stefan Szczęśniak. Trafił on do Referatu Łączności Oddziału Specjalnego Wydziału II MBP w połowie maja 1946 r. Przeniesiono go ze stanowiska kierowniczego w Wydziale Specjalnym, by pomógł w zorganizowaniu komórki szyfrowej w wywiadzie, a następnie został jej kierownikiem. Utworzenie komórki było konieczne, ponieważ rezydentury zagraniczne nie mogły na dłuższą metę przysyłać korespondencji operacyjnej kanałem MSZ. Oprócz tego szyfry odgrywały ważną rolę w łączności ze współpracownikami, którzy nie mogli być ujawniani wobec pracowników innych jednostek UB¹¹⁰.

Od 17 lipca 1947 r. sprawami szyfrów w wywiadzie zajmowała się Sekcja Łączności Wydziału V (Administracyjnego) Departamentu VII MBP. 1 stycznia 1949 r. komórka szyfrowa została wyodrębniona z dotychczasowej struktury i od tej pory działała pod nazwą Samodzielnej Sekcji Szyfrów Departamentu VII MBP. Między październikiem 1947 a wiosną 1950 r. była ona jednak podporządkowana Biuru Szyfrów, a następnie Wydziałowi Szyfrów Oddziału II Sztabu Generalnego. To nietypowe rozwiązanie organizacyjne wynikało z integracji części struktur wywiadu cywilnego z wojskowym w okresie połączenia obu służb. Z chwilą gdy je rozdzielono, Samodzielna Sekcja Szyfrów Departamentu VII MBP działała niezależnie. 15 maja 1953 r. komórka ta została przemianowana na Samodzielną Sekcję „C”, co stanowiło nawiązanie do ówczesnej nazwy pionu szyfrów MBP. Po utworzeniu KdsBP stanowiła ona część Departamentu I i od 1 kwietnia 1955 do 1 maja 1961 r. określana była mianem Samodzielnej Sekcji „A”. Relacje między komórką szyfrową wywiadu a Wydziałem Specjalnym i jego następcami układały się dobrze. Jak się wydaje, w większym stopniu uzupełniały się, niż konkurowały ze sobą. W latach 1950–1956 kierowniczką tej komórki była Diana Freidinst (od 1952 r. po mężu Frodis). Symptomatyczne wydaje się to, że została ona polecona Departamentowi VII MBP przez Antoniego Bońskiego z Wydziału IV Departamentu II MBP¹¹¹.

¹⁰⁸ AIPN, 0235/64, Instrukcja dla Wiktora Antonowicza, 29 XI 1945 r., k. 10.

¹⁰⁹ AIPN, 0586/3099, mf., Instrukcja dla Adolfa Kuffnera, 4 IX 1946 r., b.p.; AIPN, 0586/3099, mf., Instrukcja specjalna dla Jana Kolendy, 22 XI 1947 r., k. 11 (PDF).

¹¹⁰ AIPN, 0990/3, Rozkaz personalny nr 146, 14 V 1946 r., k. 288; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział we Wrocławiu, 059/2450, Akta osobowe Stefana Szczęśniaka, Raport, 6 IV 1948 r., k. 67; W. Bagieński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej...*, t. 1, s. 81.

¹¹¹ AIPN, 01737/66, Akta osobowe Diany Frodis, Pismo naczelnika Wydziału IV Departamentu II MBP do dyrektora Departamentu II MBP, k. 56; W. Bagieński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej...*, t. 1, s. 95, 140, 201, 204, 230, 232, 239, 253, 287; *ibidem*, t. 2, s. 483–484; J. Dudek, *Frodis Diana [w:] Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa (1944–1956)*, t. 4, red. W. Bagieński, M. Dźwigał, Warszawa 2023, s. 158–167.

Zakończenie

Po rozwiązaniu MBP w grudniu 1954 r. Biuro „C” znalazło się w strukturach KdsBP i na początku 1955 r. zmieniło nazwę na Biuro „A”. Już po niecałych dwóch latach, na fali wydarzeń Października '56, KdsBP został zlikwidowany, a tworzące go jednostki włączono do resortu spraw wewnętrznych. W ten sposób od 28 listopada 1956 r., przez ponad 30 lat, służba szyfrowa działała pod nazwą Biura „A” MSW. Zmieniło się to dopiero w okresie transformacji ustrojowej. Za sprawą odgórnej decyzji kierownictwa ministerstwa 15 października 1989 r. Biuro RKW, specjalizujące się w radiokontrywywiadzie, zostało włączone do Biura „A” MSW. Następnie 16 lutego 1990 r. jednostka została przemianowana na Biuro Szyfrów MSW i działała pod tą nazwą aż do rozwiązania ministerstwa z końcem lipca tego roku¹¹².

Historia służby szyfrowej MBP stanowi dobrą egzemplifikację trudności, z jakimi borykał się UB w pierwszej dekadzie swojego istnienia. Niski poziom ogólny kadr, ich nieustanna rotacja i duża liczba wakatów sprawiły, że kierownictwo pionu szyfrów musiało się uporać z wieloma problemami *stricte* organizacyjnymi. Praca szyfranta bywała trudna i wyczerpująca, toteż liczba chętnych do podjęcia się tego zajęcia nie była duża. Jednak perspektywa wyjazdów zagranicznych także wydawała się kusząca, i to nie tylko od strony materialnej. Analizując działalność służby szyfrowej MBP i jej następców, trudno nie odnieść wrażenia, że jej rola była dużo ważniejsza, niż na pierwszy rzut oka mogłoby się wydawać. Praktycznie przez cały okres Polski „ludowej” stanowiła najważniejszą jednostkę resortów siłowych w zakresie szeroko pojętej problematyki szyfrów, kodów i dekryptażu. Świadczy o tym jej wpływ na organizację i pracę aparatu szyfrowego całego wojska, KBW, WOP, MO, MSZ i placówek zagranicznych, a także wielu innych instytucji i przedsiębiorstw państwowych PRL. Zorganizowano ją według modelu sowieckiego i przez pierwsze dziesięciolecie jej praca opierała się na dokumentach szyfrowych wytwarzanych w ZSRS. Z biegiem lat rozwinęła swoją działalność do takiego stopnia, że stała się samowystarczalna. Dzięki wykształceniu własnej grupy specjalistów od spraw szyfrowych potrafiła rozwinąć możliwości zarówno w zakresie tworzenia własnych szyfrów, jak i dekryptażu szyfrów obcych państw. Umiejętności nabyte przez kadrę zaprocentowały po roku 1956. Przez kolejne dziesięciolecia Biuro „A” MSW działało bez większych wstrząsów i osiągnęło w niektórych obszarach stopień wysokiej specjalizacji.

¹¹² AIPN, 1583/608, Rozkaz organizacyjny nr 010/Org., 10 III 1955 r., k. 20; AIPN, 0649/9, t. 15, Zadania, zakres pracy i struktura Biura „A” KdsBP, b.d., k. 584–588; AIPN, 1595/1, Rozkaz organizacyjny nr 04/Org., 12 XII 1956 r., k. 12; AIPN, 55/23, Notatka służbowa dot. połączenia organizacyjnego jednostek Biura „A” i Biura RKW, b.d., k. 141–144; AIPN, 01751/3, Zarządzenie organizacyjne nr 0398/Org., 5 X 1989 r., k. 462; Z. Nawrocki, *Struktura aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Aparat bezpieczeństwa...*, t. 1, s. 48; P. Piotrowski, *Służba Bezpieczeństwa w latach 1956–1975* [w:] *Aparat bezpieczeństwa...*, t. 2, s. 21; *idem*, *Służba Bezpieczeństwa w latach 1975–1990* [w:] *Aparat bezpieczeństwa...*, t. 3, s. 33.

Przedstawione fakty pokazują, że niedoceniana dotąd przez badaczy służba szyfrowa miała realne osiągnięcia i warto analizować jej działalność w odniesieniu do całego okresu PRL. Sprzyja temu duża liczba akt pozostałych po Biurze Szyfrów MSW i jego poprzednikach, które znajdują się w Archiwum IPN. Dokumenty te są wartościowe nie tylko z punktu widzenia historycznego. Mogą one stanowić materiał do rozważań i analiz dla osób interesujących się szyframi, kryptologią, a także postępem techniki w dziedzinie specjalistycznych urządzeń wykorzystywanych przez służby szyfrowe PRL i innych krajów bloku wschodniego.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych (AAN).

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN).

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział we Wrocławiu (AIPN Wr).

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (AMSZ).

Opracowania

Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. 1: 1944–1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005.

Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. 2: 1956–1975, red. P. Piotrowski, Warszawa 2006.

Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. 3: 1975–1990, red. P. Piotrowski, Warszawa 2008.

Bagieński W., *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 1–2, Warszawa 2017.

Bury J., *Deszyfraz w organach bezpieczeństwa państwa Polski Ludowej [w:] Służby wywiadowcze jako narzędzie realizacji polityki państwa w XX wieku. Wybrane zagadnienia*, red. L. Pawlikowicz, R. Zapart, Rzeszów 2014.

Bury J., *From the Archives: Inside a Cold War Crypto Cell. Polish Cipher Bureau in the 1980s*, „Cryptologia” 2008, t. 32, nr 4.

Bury J., *Polish Cold War Codebreaking of 1959–1989: A Preliminary Assessment*, „Cryptologia” 2012, t. 36, nr 4.

Chmielowiec P., „Szarow Eugeniusz”, mps w zbiorach autora.

Chmielowiec P., „Wojtkiewicz Inocenty”, mps w zbiorach autora.

Dudek J., *Frodis Diana* [w:] *Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956*, t. 4, red. W. Bagieński, M. Dźwigał, Warszawa 2023.

Friszke A., *Tymczasowa Komisja Koordynacyjna NSZZ „Solidarność” (1982–1987) [w:] Solidarność podziemna 1981–1989*, red. idem, Warszawa 2006.

Hałagida I., *Prowokacja „Zenona”. Geneza, przebieg i skutki operacji MBP o kryptonimie „C-1” przeciwko banderowskiej frakcji OUN i wywiadowi brytyjskiemu (1950–1954)*, Warszawa 2005.

Hermaniński S., Jusupowicz A., Wróblewski T., *Cywilne organy bezpieczeństwa państwa 1956–1990* [w:] *Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990). Zbiór studiów*, red. A. Jusupowicz, R. Leśkiewicz, Warszawa 2013.

Lesiakowski K., *Centralna Szkoła Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1945–1947*, Łódź 2017.

- Ludzie bezpieki w walce z Narodem i Kościołem. Służba Bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944–1978 – Centrala*, red. M. Piotrowski, Lublin 2000.
- Nawrocki Z., *Struktura aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: 1944–1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005.
- Piotrowski P., *Służba Bezpieczeństwa w latach 1956–1975* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 2: 1956–1975, red. *idem*, Warszawa 2008.
- Piotrowski P., *Służba Bezpieczeństwa w latach 1975–1990* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 3: 1975–1990, red. *idem*, Warszawa 2008.
- Ruchniewicz M., *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR w latach 1955–59*, Warszawa 2000.
- Słowiak J., *Wielka improwizacja. Delegacja Polska w Międzynarodowej Komisji Nadzoru i Kontroli w Wietnamie w latach 1954–1973*, Szczecin 2021.
- Szczepanik K., *Organizacja polskiej służby zagranicznej 1918–2010*, Warszawa 2012.
- Zieliński A., „Boński Antoni”, mps w zbiorach autora.

Netografia

- 5-je – 6-je Uprawnienie NKWD SSSR, <https://shieldandsword.mozohin.ru/nkgb4353/structure/5U.htm>, dostęp 17 II 2023 r.
- 8-je Głównie uprawnienie, <https://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/8GU.htm>, dostęp 17 II 2023 r.
- 8-je Uprawnienie, <https://shieldandsword.mozohin.ru/VD3462/mvd5354/structure/8U.htm>, dostęp 17 II 2023 r.
- Głównie uprawnienie spiecialnoy służby (GUSS) pri CKWKP(b), <https://shieldandsword.mozohin.ru/guss4953/index.htm>, dostęp 17 II 2023 r.
- Piotrowski P., *Z kryptologii Służby Bezpieczeństwa korzystała nawet NRD-owska Stasi*, <https://cyberdefence24.pl/z-kryptologii-sluzby-bezpieczenstwa-korzystala-nawet-nrd-owska-stasi>, dostęp 17 II 2023 r.
- Tarnowski A., *TgS-1 DUDEK – najsłynniejsze urządzenie szyfrujące w historii polskiej kryptologii*, <https://www.dobreprogramy.pl/@antar/tgs-dudek-najslynniejsze-urządzenie-szyfrujące-w-historii-polskiej-kryptologii, blog, 79471>, dostęp 17 II 2023 r.
- vigila semper, *DUDEK – polskie urządzenie szyfrujące z lat 60-tych*, 19 XII 2015 r., <https://www.zawszczujni.pl/2015/12/dudek-polskie-urządzenie-szyfrujące-z.html>, dostęp 17 II 2023 r.

Streszczenie: W artykule zostały zaprezentowane geneza służby szyfrowej MBP i główne problemy związane z jej funkcjonowaniem w latach 1945–1954. W tym okresie działała ona jako jeden z wydziałów Departamentu II MBP, a następnie się usamodzieliła. Praktycznie przez cały okres Polski „ludowej” stanowiła jedną z głównych jednostek pomocniczych UB i SB, a zarazem najważniejszą jednostkę resortów siłowych w zakresie szeroko pojętej problematyki szyfrów, kodów i dekryptażu. Świadczy o tym jej wpływ na organizację i pracę aparatu szyfrowego w wojsku, MO, KBW, WOP, MSZ, na placówkach zagranicznych, w żegludze, a także kilku innych instytucjach i przedsiębiorstwach państwowych PRL. Zorganizowano ją według modelu sowieckiego i przez pierwsze dziesięciolecie jej praca opierała się na dokumentach szyfrowych wytwarzanych w Związku Sowieckim. Dzięki wykształceniu własnej grupy specjalistów od spraw szyfrowych potrafiła rozwinąć swoje możliwości – zarówno w zakresie tworzenia własnych szyfrów, jak i dekryptażu szyfrów obcych państw. Zanim to jednak nastąpiło, borykała

się z wieloma problemami organizacyjnymi, które były charakterystyczne dla początkowego etapu tworzenia aparatu bezpieczeństwa Polski „ludowej”.

Słowa kluczowe: szyfry, dekrytaż, kryptologia, MBP, MSZ, Biuro Szyfrów, Biuro „C” MBP, Biuro „A” KdsBP, Biuro „A” MSW

Witold Bagieński (ur. 1980) – doktor nauk humanistycznych, historyk, absolwent Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego, pracownik Wydziału Badań i Edukacji Archiwalnej Archiwum IPN w Warszawie. Autor monografii pt. *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961* (2017). Redaktor naukowy publikacji źródłowych: *Instrukcje i przepisy wywiadu cywilnego PRL z lat 1953–1990* (2020) oraz *Aparat represji wobec księdza Jerzego Popiełuszki*, t. 3: *Sprawa ks. Jerzego Popiełuszki w dokumentach wywiadu MSW* (2023). Współredaktor wydawnictwa wielotomowego *Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956* (t. 1–4, 2020–2023) i publikacji źródłowych pt. *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa* (t. 1–3, 2010) oraz *Afera „Żelazo” w dokumentach MSW i PZPR* (2013).

The Ministry of Public Security Cipher Service from 1945 to 1954

Abstract: The article presents the origins of the Ministry of Public Security cipher service and the main problems associated with its functioning in 1945–1954. In this period, it operated as one of the divisions of Department II of the Ministry of Public Security and later it became the Ministry's independent unit. Practically throughout the entire period of “People's” Poland, it was one of the main auxiliary units of the Security Department and Security Service, and at the same time the most important unit of the repression apparatus in the broadly understood scope of ciphers, codes, encryption and decryption. Its influence was felt in the organisation and work of the cipher apparatus in the army, Citizens' Militia, Internal Security Corps (*Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, KBW), Border Protection Troops (*Wojska Ochrony Pogranicza*, WOP), Ministry of Foreign Affairs, foreign missions, shipping as well as several other institutions and state enterprises of the Polish People's Republic. The MBP cipher service was organised after the Soviet pattern and for the first decade of its work was based on cipher documents produced there. By training its own group of cipher specialists, the unit was able to develop its capabilities – both in terms of creating its own ciphers and decrypting the ciphers of foreign countries. Before that, however, it struggled with many organisational problems characteristic of the early stages of the “People's” Poland security apparatus.

Keywords: ciphers, decryption, cryptology, Ministry of Public Security, MBP, Ministry of Foreign Affairs, MSZ, „Cipher Bureau, MBP “C” Bureau, Committee for Public Security, KdsBP, KdsBP “A” Bureau, Ministry of Internal Affairs, MSW, MSW “A” Bureau

Witold Bagieński (b. 1980) – PhD, historian, graduate of the Institute of History at the University of Warsaw, currently at the Department of Archival Research and Source Edition of the Archive of the Institute of National Remembrance in Warsaw. Author of the monograph *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961* [Civil Intelligence of People's Poland in 1945–1961] (2017). Academic editor of source publications: *Instrukcje i przepisy wywiadu cywilnego PRL z lat 1953–1990* [Instructions and regulations of the civilian intelligence of the Polish People's Republic in the years 1953–1990] (2020), and *Aparat represji wobec księdza Jerzego Popiełuszki* [The apparatus of repression towards Father Jerzy Popiełuszko], vol. 3: *Sprawa ks. Jerzego Popiełuszki w dokumentach wywiadu* [The case of Father Jerzy Popiełuszko in the documents of the Ministry of Internal Affairs intelligence service] (2023). Co-editor of the multi-volume publication *Leksykon bezpieczeństwa. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956* [Lexicon of the Security Service. Security Apparatus Management in 1944–1956] (Vol. 1–4, 2020–2023), and source publications *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa* [Stanisław Mikołajczyk in the Documents of the Security Apparatus] (Vol. 1–3, 2010), and *Afera "Żelazo" w dokumentach MSW i PZPR* [The "Żelazo" Scandal in the Documents of the Ministry of Internal Affairs and the Polish United Workers' Party] (2013).